

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จ และความล้มเหลวของธุรกิจชุมชนนั้น ในเบื้องต้นจำเป็นต้องทำการศึกษาทำความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับแนวคิด “ธุรกิจชุมชน” ก่อน เพื่อให้เข้าใจปมหลังของแนวคิดดังกล่าว เนื่องจากแนวคิดธุรกิจชุมชนนั้นไม่มีรูปแบบตายตัว ดังนั้นจึงมีการนำเสนอแนวทางในการจัดตั้ง ตลอดจนการบริหารจัดการธุรกิจชุมชนที่ค่อนข้างหลากหลาย ผู้ศึกษาจึงได้ทำการศึกษาถึงแนวคิดดังกล่าวนี้ เพื่อประกอบการวิเคราะห์ในงานศึกษาครั้งนี้ โดยจัดแบ่งองค์ประกอบของการศึกษาในส่วนนี้เป็น 3 ส่วนสำคัญ โดยในส่วนแรกจะกล่าวถึงแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ส่วนที่สองเป็นการกล่าวถึงกรอบการวิเคราะห์ จากนั้นในส่วนที่สามจะเป็นการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตามผู้ศึกษาจะได้นำเสนอในส่วนของความหมายของ “ธุรกิจชุมชน” ก่อน ทั้งนี้เพื่อให้สามารถทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดดังกล่าวได้เข้าใจยิ่งขึ้น ซึ่งประเด็นต่างๆมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

2.1 ความหมายของธุรกิจชุมชน

“ธุรกิจชุมชน” (Community Business) ประกอบไปด้วยคำที่มีความหมาย 2 คำ ได้แก่คำว่า “ธุรกิจ” (Business) และ “ชุมชน” (Community) ก่อนที่จะได้อธิบายถึงความหมายของคำว่า “ธุรกิจชุมชน” จะขออธิบายความหมายในแต่ละคำก่อนดังนี้

ปราวณี พรธนิเชียร (2530:3) ให้ความหมายของธุรกิจไว้ว่า หมายถึง กิจกรรมที่เกิดขึ้นในสังคม เพื่อที่จะบำบัดความต้องการเบื้องต้นหรือความต้องการต่างๆของบุคคลในสังคม ธุรกิจจึงดำเนินกิจกรรมที่สำคัญคือ ทำหน้าที่ในการผลิต การจัดหาวัตถุดิบมาใช้ในการผลิตสินค้านั้น แปรสภาพเป็นสินค้าสำเร็จรูป จากนั้นจึงเป็นหน้าที่ของการจัดจำหน่าย นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมด้านต่างๆเข้ามาเกี่ยวข้องอีกด้วย

สมยศ นาวิการ (2525:4) ให้ความหมายคำว่า “ธุรกิจ” ว่า หมายถึง กิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจและการพาณิชย์ ที่มีเป้าหมายทางด้านกำไรในการจัดหาสินค้าและบริการ เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค

จินตนา บุญงการ และกรองแก้ว อยู่สุข (2531:3) ให้ความหมายของการประกอบการธุรกิจว่า หมายถึง การผลิตสินค้าและบริการ และการนำสินค้าและบริการนั้นมาจำหน่ายให้แก่ผู้บริโภค ฉะนั้นถ้าการผลิตสินค้าหรือบริการถูกนำมาใช้บริโภคเองไม่ได้นำไปขายหรือ

จำหน่าย จึงเรียกว่าการอุปโภคบริโภคของตนเอง แต่ถ้การผลิตสินค้าหรือบริการได้ถูกนำไปขายหรือจำหน่ายต่อไปจึงเรียกว่า การค้า (commerce)

ชุมชนไทยคดีศึกษา (ชุมชนไทยคดีศึกษา,2514) ได้ให้ความหมายของคำว่า ชุมชนว่าหมายถึง อาณาบริเวณที่เป็นท้องที่ใดคเดียวอยู่ห่างไกลความเจริญนานาประการ มีการยังชีพ แร้นแค้น

Alvin (Alvin,1958:76) ให้ความหมายว่า หมายถึง การกำหนดอาณาบริเวณของชุมชน โดยถือเอาความผูกพันอันมีในกลุ่มเดียวกัน เป็นการแสดงขอบเขตของชุมชนเดียวกัน ความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน มีวัฒนธรรม บรรทัดฐานทางสังคมร่วมกันที่สมาชิกต้องปฏิบัติตาม

ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2524:5) ได้อ้างงานเขียนของ Charles Hoffer ซึ่งได้ศึกษาความหมายของคำว่า “ชุมชน” แล้วสรุปว่า ต้องมีส่วนประกอบที่สำคัญ 3 ประการคือ (1) คน เนื่องจากหากไม่มีคนแล้วชุมชนก็มิอาจเป็นชุมชนได้ (2) คนที่อาศัยอยู่ในชุมชนต้องมีความสนใจในสิ่งหนึ่งสิ่งใดคล้ายกัน ซึ่งความสนใจนี้เป็นผลมาจากการอยู่ร่วมกันในอาณาบริเวณเดียวกัน และ (3) คน (human) และสถานที่ (area) เป็นสิ่งที่จะต้องอยู่ควบคู่กันไม่อาจแยกจากกันได้ เนื่องจากต่างก็มีส่วนสัมพันธ์กัน แต่ในการกำหนดขอบเขตและขนาดของสถานที่นั้นเป็นเรื่องที่กระทำได้ยาก

ธุรกิจชุมชนจึงอาจหมายความว่า การที่บุคคลที่รวมกันอยู่โดยมีอาณาเขตแสดงไว้ มีความรู้สึกนึกคิด ตลอดจนค่านิยม ความเชื่อต่างๆร่วมกันทำการผลิตโดยอาศัยวัตถุดิบที่สามารถหาได้ในชุมชนทำการผลิตจัดจำหน่ายไปยังผู้บริโภค

เนื่องจาก ธุรกิจชุมชน นั้นมีรูปแบบที่หลากหลาย ขึ้นอยู่กับข้อจำกัดของแต่ละชุมชน ดังนั้นในการให้คำจำกัดความจึงแตกต่างกันออกไปตามรูปแบบที่ได้จัดตั้งขึ้น อย่างไรก็ตามได้มีการให้ความหมายของ ธุรกิจชุมชน ไว้ดังนี้

ขวัญสรวง อติโพธิ์ (2538 :44) ให้ความหมายของธุรกิจชุมชนว่า หมายถึง การรวมตัวกันของคนในชุมชนเป็นกลุ่มเกษตรกร สหกรณ์ หรือธุรกิจขนาดเล็กในชนบท เพื่อดำเนินการทางธุรกิจที่มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน ทั้งนี้จะต้องมุ่งส่งเสริมให้เกษตรกรสามารถปรับฐานคิดและวิธีคิด มุ่งเน้นการรวมกลุ่มเพื่อร่วมกันจัดการอย่างครบวงจรทั้งการผลิต การแปรรูป และการตลาด

มูลนิธิชุมชนอีสาน (มูลนิธิชุมชนอีสาน, 2539: 7) ได้กล่าวว่า ธุรกิจชุมชน หมายถึง

- 1) การผลิต การแปรรูปทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์มากที่สุด โดยไม่ทำลายสภาวะแวดล้อม
- 2) การซื้อขาย แลกเปลี่ยนบริการ โดยกลุ่มชาวบ้าน ทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น และได้รับค่าตอบแทนที่เป็นธรรม
- 3) การทำธุรกิจโดยกลุ่มชาวบ้านเป็นเจ้าของและได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน

ดิรก สารวดี (2539:15)ให้ความหมายขององค์กรธุรกิจชุมชนไว้ว่า หมายถึงชมรม หรือสหกรณ์ หรือใช้ชื่ออื่นใดโดยมีการจดทะเบียนหรือไม่ก็ตาม เป็นองค์กรที่เกิดจากการรวมตัวด้วยความสมัครใจของประชาชนจำนวนหนึ่งเพื่อทำธุรกิจชุมชน มีวัตถุประสงค์และอุดมคติร่วมกัน ดำเนินการโดยชุมชน กล่าวคือสมาชิกมีส่วนร่วมในการลงทุน การบริหารจัดการและร่วมรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานของธุรกิจชุมชน มีการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่องในกระบวนการทำงาน เพื่อแก้ปัญหาต่างๆขององค์กรทั้งทางด้านเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม มีผู้นำตามธรรมชาติทั้งหญิงและชาย ที่เกิดขึ้นโดยผ่านกระบวนการทำงานร่วมกัน

จากการให้ความหมายต่างๆข้างต้น ผู้ศึกษาจะได้ขอสรุปความหมายของ ธุรกิจชุมชนไว้ว่าหมายถึง การดำเนินกิจกรรมโดยอาศัยปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในท้องถิ่นเป็นหลัก เป็นกิจกรรมที่เป็นทั้งการผลิตและบริการที่เกื้อกูลกัน เหมาะสมต่อวิถีชีวิตตลอดจนระบบนิเวศของแต่ละชุมชน ธุรกิจชุมชนเกิดจากการรวมตัวกันของกลุ่มชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นเป็นหลัก โดยมุ่งหวังให้สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ (Decision Making Process) ในทุกขั้นตอนตั้งแต่การทำการผลิตไปจนถึงการจัดจำหน่าย เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของคนส่วนใหญ่ในชุมชน และเพื่อให้ชาวบ้านมีความพร้อมที่จะพึ่งพาตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ ธุรกิจชุมชนนั้นนอกจากจะเกิดจากการรวมตัวของชาวบ้านแล้วยังอาจเกิดจากการเข้ามีส่วนร่วมของสถาบันต่างๆทั้งจากภาครัฐ ภาคเอกชน ตลอดจนองค์กรพัฒนาเอกชน และฝ่ายวิชาการ ด้วยการเข้าร่วมเป็นที่ปรึกษาของชุมชน แต่ทั้งนี้หน่วยงานจากภายนอกเหล่านี้จำเป็นต้องมีการถ่ายทอดความรู้เทคโนโลยีต่างๆมาสู่ชุมชนด้วย ธุรกิจชุมชนไม่มีรูปแบบที่แน่นอนตายตัว ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาวะการณ์ของแต่ละชุมชน ดังนั้นจึงสามารถปรับเปลี่ยนได้ไปตามสถานการณ์

นอกจากนี้การผลิตของธุรกิจชุมชนนั้นเป็นการผลิตที่มีได้มุ่งเน้นผลตอบแทนในรูปของผลกำไรเท่านั้น หากแต่ยังเน้นให้ผลตอบแทนที่ได้รับกระจายสู่สมาชิกของชุมชนให้มากที่สุด นอกเหนือจากการใช้ไปเพื่อขยายกิจการ ในส่วนของกระบวนการมีส่วนร่วมนั้นสมาชิกทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกันในการเสนอความคิดเห็น แต่การออกเสียงชี้ขาดเป็นไปตามจำนวนหุ้นที่แต่ละบุคคลถือครอง ทั้งนี้สมาชิกในชุมชนจะต้องเป็นผู้ถือหุ้นส่วนใหญ่ในกรณีที่มีการจัดตั้งเป็นบริษัท สำหรับหัวใจของการดำเนินการในแนวทางเลือก “ธุรกิจชุมชน” นั้นได้แก่ การพึ่งตนเอง ให้มากที่สุดทั้งในด้านการผลิต และที่สำคัญคือด้านการตลาด เนื่องจากธุรกิจชุมชนเป็นองค์กรที่เกิดจากความร่วมมือของคนในชุมชนเป็นหลัก ดังนั้นโอกาสที่จะสามารถผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคจึงสามารถปรับเปลี่ยนได้ง่าย

2.2 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดธุรกิจชุมชนแท้ จริงแล้วมิได้เป็นของใหม่อย่างที่ใครสงสัย หากแต่แนวคิดธุรกิจชุมชนนี้ได้รับการนำไปพัฒนามานานแล้ว โดยชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชน เพียงแต่ชาวบ้านเหล่านั้นไม่รู้จักที่จะเรียกสิ่งที่เกิดขึ้นว่านั่นคือ “ธุรกิจชุมชน” ชาวบ้านเพียงตระหนักได้เท่านั้นว่าการที่ชาวบ้านหรือคนในชุมชนจะต้องทำการผลิตเพียงเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดหรือผลิตเพียงเพราะหน่วยงานจากภาครัฐแนะนำส่งเสริมให้ผลิตนั้น มิได้เป็นการทำการผลิตที่แก้ไขปัญหาพื้นฐานของชาวบ้านได้อย่างแท้จริง ชาวบ้านยังคงต้องพึ่งพาความช่วยเหลือจากรัฐและองค์กรภายนอก จึงไม่น่าแปลกใจเลยที่ชาวบ้านจะมีความคิดที่จะทำธุรกิจโดยชาวบ้าน เพื่อชาวบ้านขึ้นมา ด้วยการอาศัยการมีส่วนร่วม (participation) ของชาวบ้านให้มากที่สุด ทั้งในแง่ของกำลังแรงงาน การบริหารจัดการ และเงินทุน ซึ่งการผลิตที่เกิดขึ้นมักเป็นไปโดยอาศัยความได้เปรียบโดยเปรียบเทียบของชุมชนนั้นๆเป็นหลัก

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2539) ได้นำเสนอแนวคิดธุรกิจชุมชนขึ้นภายใต้กรอบความคิดแบบ กึ่งเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิก (Neo-classic Economy) กึ่งเศรษฐศาสตร์การเมือง (Political Economy) โดยมองว่าตลาดโลกก็ตามที่สังคมยังไม่อาจที่จะหลีกเลี่ยงหรือปฏิเสธวิถีการผลิต (Mode of Production) แบบทุนนิยมได้ เหตุใดจึงไม่แสวงหาประโยชน์จากทุนนิยมนั้น ณรงค์ยอมรับความสัมพันธ์ทางการผลิตที่เป็นไปในลักษณะทุนนิยมขูดรีดว่ามีอยู่จริง หากแต่ในโลกของความเป็นจริงนั้นสังคมหรือชุมชนมีความสลับซับซ้อน ทุนอาจถือได้เพียงปัจจัยยังชีพก็เป็นได้ ซึ่งแนวคิดธุรกิจชุมชนนี้จัดตั้งขึ้นโดยพิจารณาว่า ชุมชนแต่ละชุมชนนั้นจะผลิตอะไร ผลิตอย่างไร และผลิตเพื่อใคร (What, How, For whom) ทั้งนี้ให้เป็นไปโดยเริ่มจากการแสวงหาความได้เปรียบโดยเปรียบเทียบ (Comparative Advantage) หรือความชำนาญ (Specialization) ของชาวบ้านว่าเหมาะแก่การทำการผลิตอะไร จากนั้นจะต้องมีการหาตลาด

รองรับทั้งตลาดภายในชุมชน และตลาดภายนอกชุมชน สุดท้ายก็ต้องให้มีการกระจายอย่างเสมอภาค หรือตามสัดส่วนหุ้นที่สมาชิกถือครอง การกระจายนั้นเป็นการกระจายทั้งในรูปของรายได้ เงินปันผล ความรับผิดชอบ ตลอดจนอำนาจหน้าที่ในการบริหารจัดการ หรืออาจกล่าวได้ว่าธุรกิจชุมชนนั้นเป็นการดำเนินธุรกิจในลักษณะ ทุนนิยมก้าวหน้า แต่เน้นการกระจายความเสมอภาคตามลักษณะ สังคมนิยม นั่นคือเน้น การมีส่วนร่วม การกระจายจ่ายปัน และ ความเสมอภาค

ธุรกิจชุมชนตามแนวความคิดนี้ยอมรับว่า คนทุกคนมีความรู้สึกอยากได้ อยากมี ทุกคนมีความต้องการไม่เพียงเฉพาะความต้องการขั้นพื้นฐาน (Basic Needs) แต่ยังต้องการสิ่งอำนวยความสะดวกในชีวิตอีกด้วย ความคิดเหล่านี้มิได้จำเพาะอยู่แต่เพียงกลุ่มคนที่ร่ำรวยเท่านั้น หากแต่ชาวบ้านธรรมดาหรือคนยากจนทุกคนต่างก็คาดหวังว่าจะมีชีวิตที่ดีขึ้น คนที่รวยแล้วก็อยากรวยขึ้น ส่วนคนที่ยากจนหรือชาวบ้านก็อยากมีชีวิตที่สุขสบายขึ้นเช่นกัน ดังนั้นเมื่อลัทธิบริโภคนิยมแผ่ขยายอิทธิพลเข้ามา ชาวบ้านจึงมีความเห็นว่า ทำอย่างไรที่จะให้ครอบครัวหรือคนในชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้น คำตอบก็คือการทำธุรกิจเพื่อแสวงหากำไร นอกเหนือไปจากการผลิตเพียงเพื่อยังชีพ แนวคิดธุรกิจชุมชนตามนัยยะของณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2539) นี้มองว่าการที่บุคคลใด ๆ จะทำการลงทุนผลิตเพื่อขาย หรือเพื่อเอากำไรนั้นต้องใช้แรงงาน และทุนเพื่อทำการผลิต ด้วยเหตุที่ไม่มีใครที่จะทำการผลิต หรือทำงานโดยไม่มีคำตอบแทน นอกจากนี้แล้ววิธีการผลิตแบบทุนนิยมยังจะต้องพิจารณาแยกแยะออกจากจิตสำนึก ซึ่งโดยทั่วไปการผลิตตามแนวทางวิถีทุนนิยมนั้นจะกระตุ้นให้ผู้คนเกิดโลกจืดมากขึ้นเอากำไรมากขึ้น ซึ่งสิ่งหนึ่งที่จะยับยั้งโลกจืดมิให้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ได้ก็คือ การมีจิตสำนึกที่ดี การมีวัฒนธรรม ซึ่งธุรกิจชุมชนจะอยู่ได้จำเป็นอย่างไรที่จะต้องอาศัยแรงจูงใจที่สำคัญ 2 ประการ ได้แก่ จิตสำนึก และผลประโยชน์ ด้วยเหตุที่ว่าแม้ธุรกิจชุมชนจะเน้นเรื่องการทำมาหากิน แต่ธุรกิจชุมชนก็เชื่อมโยงวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านเข้าไว้ด้วยกัน นั่นคือการสร้างฐานเศรษฐกิจขึ้นมาเพื่อคุณภาพชีวิต เพื่อให้คนมีจิตสำนึกทางชุมชน สิ่งแวดล้อม ประกอบกับการดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมชุมชนจะช่วยสามารถต้านทานกระแสแห่งโลกาภิวัตน์ได้ในระดับหนึ่ง

แนวคิดธุรกิจชุมชนนี้แม้ว่าจะไม่ใช่ทางเลือกที่ดีที่สุด มิใช่สังคมในอุดมคติแต่ก็ถือเป็น second best คือเป็นทางเลือกที่เป็นไปได้โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานความเป็นจริง ซึ่งแนวคิดธุรกิจชุมชนนี้ไม่มีสูตรสำเร็จตายตัว แต่เป็นแนวทางที่พยายามหาทางใช้ประโยชน์จากโครงสร้างของ

“ทฤษฎีการเลือกสิ่งที่ดีอันดับสอง (Second Best Theory) เกิดจากการไม่สามารถบรรลุเงื่อนไขข้อใดข้อหนึ่งของภาวะดีที่สุดของ Pareto ได้ ดังนั้นจึงต้องเลือกทางเลือกที่ดีอันดับรองลงไปในนั้นคือ การพยายามทำให้เงื่อนไขบางอย่างคงอยู่ในระบบเศรษฐกิจให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้” จากบทความแปลทางเศรษฐศาสตร์ทั่วไปของภาวะดีที่สอง โดยเยาเวท แกะสุวรรณ แปลจาก The General Theory of Second Best โดย R.G. Lipsey and Lancaster คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2519.

ระบบทุนนิยมที่ปฏิเสธไม่ได้ แนวทางในการดำเนินธุรกิจชุมชนสามารถปรับเปลี่ยนไปได้ตามสถานการณ์ในแต่ละชุมชน ซึ่งจะต้องทำการศึกษาเพื่อวิเคราะห์ให้เข้าใจถึงแนวทางตลอดจนวิธีการที่จะนำไปปรับใช้ ทั้งนี้ควรเกิดจากปฏิสัมพันธ์ (interaction) ของ 4 สถาบัน อันได้แก่ ชุมชน ภาครัฐ ภาคธุรกิจ และนักวิชาการ

แผนภาพที่ 2.1 แสดงการมีปฏิสัมพันธ์ของ 4 สถาบัน

อย่างไรก็ตามก็มิได้หมายความว่าหากขาดสถาบันโครงสร้างสถาบันหนึ่งสถาบันใดไปแล้ว ธุรกิจชุมชนจะไม่สามารถดำเนินต่อไปได้ ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้แสดงออกได้ในหลายลักษณะ ไม่ว่าจะเป็นการถือหุ้นร่วมกับธุรกิจ หรือการถือหุ้นโดยชาวบ้านทั้งหมด การเรียนรู้ลักษณะธุรกิจชุมชนของชาวบ้านต้องทำให้เป็นจริงเพื่อให้ชาวบ้านได้ประโยชน์มากที่สุด โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานในเรื่องการมีจิตสำนึกของชาวบ้าน เนื่องจากชาวบ้านมีทางเลือกของตัวเองว่าจะรักษาจิตสำนึกบนพื้นฐานเดิม หรือเปลี่ยนแปลงไปตามพัฒนาการ กล่าวได้ว่า ธุรกิจชุมชนเป็นทางเลือกหนึ่งที่น่าเสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชนบท โดยใช้ยุทธวิธี Bottom-up Approach แทนการใช้ยุทธวิธีแบบ Top-down Approach อย่างที่เคยมีมา

นอกจากนี้ ฌวงค์ยังได้เสนอประเด็นในเรื่องของ Win-win solution^๑ ว่า ภายใต้กรอบแนวคิดตามหลักเศรษฐศาสตร์ Neo-classic นั้น เป็นการมองสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันเกี่ยวกับความอยู่รอดของประชากร ทรัพยากรที่เริ่มจะหมดไป ดังนั้นการเข้าร่วมในกระบวนการของการดำเนินงานธุรกิจชุมชนจึงเกิดขึ้น เพื่อคงไว้ซึ่งความอยู่รอดในระยะยาว ดังเช่นกรณีสถานีบริการน้ำมันบางจาก (โสภณ สุภาพงษ์, 2537:61-64) ที่เข้าไปในชุมชนเพื่อหาตลาด โดยในปัจจุบันมีสถานีบริการน้ำมันบางจาก 450 แห่งกระจายอยู่ใน 70 จังหวัด มีสมาชิกเป็นเกษตรกรสูงถึง 700,000 ครัวเรือน และมีรายได้จากการจำหน่ายน้ำมันปีละ 3,000 ล้านบาท หรือในกรณีบริษัทบางจาก จำกัด (มหาชน) ที่เข้าไปสร้างธุรกิจชุมชนขึ้นเพื่อต้องการแรงงาน เป็นต้น ลักษณะการเข้าร่วมในการดำเนินกิจกรรมธุรกิจชุมชนดังกล่าวถือได้ว่าเป็นการจัดกระบวนการแรงงานของทุนยุคใหม่ที่มีการควบคุมแรงงานโดยรวม ซึ่งการแสวงหาผลประโยชน์ร่วมกันในรูปแบบของ Win-win solution นี้ หากเกิดขึ้นได้ก็จะเป็นผลดีในระยะยาวต่อชุมชน

สรุปจากแนวคิดธุรกิจชุมชนของฌวงค์ เพ็ชรประเสริฐนั้น เป็นการมองโดยอิงกับสถานการณ์ในปัจจุบันซึ่งผูกพันอยู่กับธุรกิจที่ชาวบ้านหรือชุมชนกำลังเผชิญอยู่ ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความยากจน ปัญหาการกระจายรายได้ที่ไม่เท่าเทียมกัน ฯลฯ ไม่สามารถแก้ไขได้จากการดำเนินนโยบายของรัฐแต่เพียงอย่างเดียว การที่ชาวบ้านพึ่งพาความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอกมิได้ทำให้ปัญหาดังกล่าวหมดไป นอกจากนี้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการแผ่ขยายเข้ามาของระบบทุนนิยมยังซ้ำเติมให้ชาวบ้านต้องประสบปัญหามากขึ้น ดังนั้นเมื่อชาวบ้านไม่สามารถหลีกเลี่ยงกระแสทุนนิยมดังกล่าวได้ ชาวบ้านจึงต้องลุกขึ้นต่อสู้กับกระแสทุนนิยมนั้น ธุรกิจชุมชนถือเป็นแนวทางเลือกหนึ่งที่น่าจะแก้ปัญหาดังกล่าว โดยฌวงค์เห็นว่าการดำเนินธุรกิจชุมชนนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่ายด้วยกัน โดยมีชาวบ้าน

^๑ ฌวีรวัฒน์ สายบัว ได้รายงานเขียนของ Stephen R. Covey ซึ่งได้เขียนบทความเรื่อง 7 Habits of Highly effective people หรือ Win-win strategy สรุปได้ว่า ผู้นำที่ยิ่งใหญ่ของโลกจะมีลักษณะนิสัย (Habits) หรือมีสิ่งๆ ที่เรียกว่าจริยธรรมบุคคลิกภาพ (Character Ethics) ที่เหมือนกันอยู่ 7 ประการคือ

- 1) เป็นผู้ที่จริงจังใจดีมีการปรับปรุงให้ดีขึ้นเสมอ มีสำนึกรู้สึกในคุณค่าของสิ่งๆ ที่ดีงาม มีพฤติกรรมหรือการกระทำในทางที่ป้องกันเหตุที่จะเกิด มีทัศนคติเป็นของตนเองที่กำหนดจากข้างในคนไม่ใช่บุคคลอื่น และเป็นผู้มีวิสัยทัศน์ (vision) หรือมองเห็นความจริง รวมเรียกว่าเป็นคน Proactive
- 2) เป็นผู้ที่ไม่ว่าจะทำอะไรก็จะมีจุดมุ่งหมาย มีเป้าหมาย มองเห็นเป้าหมายทั้งระยะสั้น ระยะกลาง และระยะยาว พร้อมทั้งมีเป้าหมายสอดคล้องกันเป็นอย่างดีกับค่าที่ตนยึดถือเป็นลำดับ
- 3) เป็นผู้ที่รู้ว่าจะต้องทำอะไรก่อน อะไรหลัง มองสั้นมองยาว และประสานสั้น ประสานยาวเข้ากันได้เป็นอย่างดี เพื่อทำงานให้เสร็จ
- 4) ทำให้ทุกคนร่วมมือกัน และให้ได้ประโยชน์ร่วมกันทุกฝ่าย (think win-win)
- 5) แสวงหาที่จะเข้าใจ และทนลำบากที่จะพยายามทำให้คนอื่นเข้าใจคนให้ได้
- 6) รวมคนให้มีพลัง (energize) ซดเชยส่วนเหลือส่วนขาดของกันและกัน
- 7) ทำสิ่งที่คนมีอยู่ให้หมดคมอยู่เสมอ

เป็นตัวจักรกลที่สำคัญที่สุด ทำการผลิตโดยอาศัยความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ ประกอบกับการมีการบริหารการจัดการที่ดีเป็นหลักการในการดำเนินงาน สำหรับเป้าหมายที่สำคัญในการดำเนินธุรกิจชุมชนนั้นมีได้มุ่งหวังเพียงให้ชาวบ้านอยู่รอดได้ หรือผลกำไรเท่านั้น หากแต่ยังมุ่งหวังให้ชาวบ้านยังดำรงไว้ซึ่งจิตสำนึกทางชุมชนด้วย แนวความคิดดังกล่าวให้ความสำคัญกับกระบวนการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน เมื่อใดก็ตามที่ชุมชนมีความเข้มแข็ง ซึ่งรวมไปถึงความเข้มแข็งในเชิงเศรษฐกิจแล้ว ชุมชนจะมีกำลังซื้อ (Purchasing Power) มากขึ้น นั่นคือเน้นการพึ่งพิงความต้องการภายใน (Internal Demand) แทนการพึ่งพิงความต้องการภายนอก (External Demand).

อย่างไรก็ตาม ธุรกิจชุมชนตามแนวคิดของฌวงค์ เพ็ชรประเสริฐนี้ ได้มีผู้ให้ความเห็นในการมองแตกต่างออกไป บ้างก็เน้นการสร้างธุรกิจชุมชนโดยมุ่งไปที่ตัววัฒนธรรมชุมชนเป็นหลัก ขณะที่นักคิดบางท่านได้เสนอความเห็นเกี่ยวกับธุรกิจชุมชนที่อาจเกิดขึ้นจากการนำธุรกิจชุมชนมาปรับใช้ อันอาจสรุปได้ดังนี้

ชินตักดิ์ สุวรรณอัจฉริยะ (2539) ให้ความเห็นว่าในการทำการผลิตของชาวบ้านนั้น เป้าหมายมิได้อยู่ที่ผลกำไร หากแต่เป้าหมายคือการทำการผลิตตามความต้องการการบริโภคซึ่งถือเป็นเศรษฐกิจแบบธรรมชาติ เนื่องจากการที่สังคมไทยมีระดับการผลิตที่ค่อนข้างต่ำ จึงก่อให้เกิดการไม่เพียงพอต่อการบริโภค ดังนั้นการที่ชุมชนหมู่บ้านจะเข้าร่วมกับทุนนิยมที่ก้าวหน้าในด้านเศรษฐกิจ จึงเป็นสิ่งที่ไม่น่าจะเป็นไปได้ นอกจากนี้ชินตักดิ์ยังเห็นว่า การกระจายในความหมายของฌวงค์ที่ถือการมีสิทธิต่าง ๆ ตามพื้นที่ลงไปนั้นเป็นไปไม่ได้ เนื่องจากในการกระจายอย่างเสมอภาคนั้นขึ้นอยู่กับขนาดของการถือครองสิทธิที่แตกต่างกัน ในกรณีนี้ชาวบ้านที่ใช้แรงงานเป็นปัจจัยในการผลิตหลักก็แทบจะไม่มีสิทธิในการกระจายนั้น ชินตักดิ์เสนอให้สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนโดยการทำการผลิตซ้ำ ตั้งแต่การผลิต การแลกเปลี่ยน การบริโภค และการกระจาย เพราะฉะนั้นต้องสร้างทฤษฎีชุมชนหมู่บ้านขึ้นมา เพื่อให้สามารถเข้าใจการใช้แรงงานของครอบครัวชาวนากับกระบวนการผลิต ตลอดจนเข้าใจถึงความสัมพันธ์ภายในกับภายนอกของครอบครัว ชุมชนหมู่บ้านควรประสานกับชุมชนอื่นของโลก โดยการใช้แรงงานแลกเปลี่ยนกับทุน เนื่องจากเห็นว่ากลไกของระบบทุนนิยมได้เข้ามาแทรกแซง (intervene) ในกระบวนการราคา การกระจาย การแลกเปลี่ยน ดังนั้นชุมชนหมู่บ้านที่อ่อนแออยู่แล้วจะไม่สามารถยืนอยู่ได้ด้วยตนเอง ในส่วนของโมเดล 4 สถาบันของฌวงค์นั้น ชินตักดิ์มองว่าต้องพิจารณาให้ดีว่าสถาบันธุรกิจและสถาบันรัฐนั้นเป็นพันธมิตรกับชุมชนหมู่บ้านจริงหรือไม่ เนื่องจากภายในสถาบันต่าง ๆ เหล่านั้นมีแรงขับเคลื่อนภายในที่รุนแรงมาก ดังนั้นจึงต้องทำการวิเคราะห์ด้วยว่าชาวบ้านจะอยู่ตรงจุดใดและจะขับเคลื่อนชุมชนไปในวิถีทางใด

จากแนวคิดของซิงคักคีนนั้นผู้ศึกษาเห็นว่า ในระบบทุนนิยมนั้นชาวบ้านหรือคนไทยสามารถรับรู้ได้ว่าทุนนิยมนำสิ่งใดมาให้แก่พวกเขาบ้าง ซึ่งแน่นอนที่สุดย่อมมีทั้งในส่วนที่ดีและส่วนที่ไม่ดี ชาวบ้านส่วนหนึ่งใช้ความพยายามในการต่อสู้กับผลร้ายอันเกิดจากระบบทุนนิยมนั้นด้วยการใช้แนวคิดของการพึ่งพาตนเองและที่สำคัญคือการรู้จักพอ การรู้จักพอในที่นี้หมายความว่าถึงการศึกษาที่ชาวบ้านพอใจในสิ่งที่ตนเองมีอยู่หรือชุมชนมีอยู่ ไม่ว่าจะเป็ชนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่มีการสืบทอดกันมา สำหรับประเด็นที่ซิงคักคีนนำเสนอว่า “สังคมไทยมีระดับการผลิตที่ค่อนข้างต่ำ จึงก่อให้เกิดการไม่เพียงพอต่อการบริโภค” นั้นหากจะพิจารณาตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้นแล้วคงจะต้องพิจารณาความหมายของคำว่า “สังคมไทยมีระดับการผลิตที่ค่อนข้างต่ำ” ก่อนว่าหมายความว่าอย่างไร เนื่องจากโดยทั่วไปแล้วการกล่าวว่สังคมไทยมีระดับการผลิตที่ค่อนข้างต่ำนั้นมักหมายถึงเทคโนโลยีที่ใช้ในการผลิตนั้นมีระดับที่ค่อนข้างต่ำมากกว่าจะหมายความว่าถึงระดับของผลผลิต อย่างไรก็ตามอาจมีผู้โต้แย้งว่าเนื่องจากมีระดับเทคโนโลยีในการผลิตที่ค่อนข้างต่ำจึงส่งผลให้ผลผลิตที่ได้มีระดับต่ำไปด้วย ในประเด็นนี้ผู้ศึกษาจะได้ขออธิบายว่าในการผลิตสินค้านั้นมีทั้งสินค้าที่เป็นสินค้าเกษตร สินค้ากึ่งอุตสาหกรรม และสินค้าอุตสาหกรรม ประเทศไทยจัดได้ว่าเป็นประเทศกำลังพัฒนาที่มีการผลิตสินค้าเกษตรกรรม และสินค้ากึ่งอุตสาหกรรมเป็นสำคัญ ซึ่งสินค้าประเภทกึ่งอุตสาหกรรมนี้จำเป็นต้องอาศัยเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าทันสมัยกว่าสินค้าเกษตรมาก ดังนั้นแม้ประเทศไทยจะมีได้มีเทคโนโลยีที่ก้าวหน้ามากแต่ก็ยังสามารถผลิตสินค้าที่เป็นสินค้าเกษตรได้ นอกจากนี้หากจะพิจารณาตามสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นจะเห็นได้ว่า ภาพของสินค้าเกษตรล้นตลาด (อุปทานของผลผลิตมีมากกว่าอุปสงค์ของผลผลิต) ที่ส่งผลให้ชาวบ้านต้องเดินประท้วงปิดถนนเพื่อเรียกร้องให้รัฐเข้าแทรกแซงราคาผลผลิตยังมีให้เห็นอยู่ทั่วไปไม่ว่าจะเป็นข้าว ยางพารา รวมไปถึงผลไม้ อาทิเช่นเงาะ ทุเรียน เป็นต้น ดังนั้นการที่สังคมไทยมีระดับการผลิตที่ค่อนข้างต่ำจึงไม่จำเป็นต้องนำไปที่จะก่อให้เกิดการไม่เพียงพอต่อการบริโภค และไม่มีเหตุผลใดเลยที่จะกล่าวว่ “การที่ชุมชนหมู่บ้านจะเข้าร่วมกับทุนนิยมที่ก้าวหน้าในด้านเศรษฐกิจ จึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้” เนื่องจากในสินค้าเกษตรนั้นเมื่อชาวบ้านทำการผลิตแล้วหากปีใดผลผลิตมีน้อยกว่าความต้องการของตลาด (Demand มีมากกว่า Supply) ผลผลิตก็จะได้รับราคาดีในทางตรงกันข้ามหากปีใดผลผลิตมีมากกว่าความต้องการของตลาด (Supply มีมากกว่า Demand) แล้วราคาผลผลิตก็จะตกต่ำ ในกรณีนี้รัฐจึงต้องเข้ามาประกันราคาผลผลิต หรือเร่งหามาตรการในการส่งเสริมให้มีการส่งออกผลผลิตเพื่อทำให้ราคาผลผลิตสูงขึ้น แต่ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นกรณีแรกหรือกรณีหลังการที่ชาวบ้านทำการผลิตเพื่อขายให้ได้มาซึ่งผลกำไรนั้นก็ถือได้ว่าเป็นการเข้าร่วมในกระบวนการของทุนนิยม เนื่องจากเป้าหมายสำคัญประการหนึ่งของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมก็คือการผลิตเพื่อให้ได้มาซึ่งกำไร (Profit)

นอกจากนี้ในประเด็นที่ซิงค์ก็เสนอว่า “การกระจายในความหมายของณรงค์ที่ถือการมีสิทธิต่างๆตามหุ้นที่ลงไปนั้นเป็นไปได้ ด้วยเหตุที่ว่าในการกระจายอย่างเสมอภาคนั้นขึ้นอยู่กับขนาดของการถือครองสิทธิที่แตกต่างกัน ในกรณีชาวบ้านที่ใช้แรงงานเป็นปัจจัยในการผลิตหลักก็แทบจะไม่มีสิทธิในการกระจายนั้น” แต่ที่จริงแล้วจะต้องพิจารณาว่าแรงงานซึ่งถือเป็นปัจจัยในการผลิตนั้นเป็นแรงงานแบบใด หากเป็นแรงงานที่รับจ้างตามหลักเศรษฐศาสตร์แล้วย่อมได้รับผลตอบแทนเป็นค่าจ้าง (Wage) ขณะที่หากเป็นแรงงานที่ทำการผลิตแล้วย่อมได้รับรายได้ (Income) เป็นผลตอบแทนตามหลักเศรษฐศาสตร์ ดังนั้นการกล่าวว่า “ชาวบ้านที่ใช้แรงงานเป็นปัจจัยในการผลิตหลักก็แทบไม่มีสิทธิในการกระจายนั้น” จึงเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาให้ดี และในการกล่าวนั้นเป็นเรื่องที่ต้องตีความว่าไม่มีสิทธิในการกระจายอะไร นอกจากนี้ตามที่ซิงค์ก็ได้กล่าวไว้ว่า “การกระจายอย่างเสมอภาคนั้นขึ้นอยู่กับขนาดของการถือครองสิทธิที่แตกต่างกัน” นั้นยังต้องพิจารณาด้วยว่าเป็นขนาดของการถือครองสิทธิในเรื่องใด เนื่องจากตามความหมายของณรงค์ เพ็ชรประเสริฐในเรื่องการกระจายสิทธินั้นหมายความว่า สมาชิกที่เข้าร่วมในธุรกิจชุมชนนั้นมีสิทธิในการออกเสียงตามจำนวนหุ้นที่ได้ซื้อไว้ในกรณีที่จัดตั้งเป็นบริษัท นอกจากนี้ยังมีสิทธิได้รับเงินปันผลหรือผลตอบแทนในรูปแบบอื่นตามจำนวนหุ้นที่สมาชิกบุคคลนั้น ๆ ถืออยู่ การกระจายนี้เป็นการกระจายโดยใช้หลักตามความสามารถ

ประเด็นสำคัญอีกประเด็นหนึ่งที่ซิงค์ก็ให้ความเห็นก็คือ “สถาบันธุรกิจและสถาบันรัฐนั้นเป็นพันธมิตรกับหมู่บ้านชุมชนจริงหรือ” ในประเด็นนี้หากจะมองย้อนกลับไปพิจารณาที่แนวคิดของณรงค์ เพ็ชรประเสริฐอีกครั้งจะพบว่าณรงค์มิได้กล่าวว่าสถาบันธุรกิจและสถาบันรัฐนั้นเป็นพันธมิตรกับชุมชนแต่ณรงค์ได้กล่าวว่า “ธุรกิจชุมชนควรมีปฏิสัมพันธ์ (interaction) กับ 4 สถาบันนั้นคือ สถาบันจากภาครัฐ สถาบันจากภาคเอกชน สถาบันวิชาการ และชุมชน” ซึ่งตามความหมายของคำว่าปฏิสัมพันธ์นั้นมีทั้งปฏิสัมพันธ์ที่เป็นลบ (negative interaction) และปฏิสัมพันธ์ที่เป็นบวก (positive interaction) ดังนั้นการที่ชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กับสถาบันทั้งจากภาครัฐและเอกชนจึงมิได้หมายความว่าสถาบันจากภาครัฐและเอกชนนั้นจะต้องเป็นพันธมิตรกับชุมชนเสมอไป หากแต่ชาวบ้านหรือคนในชุมชนจำเป็นต้องเรียนรู้และแสวงหาประโยชน์จากสถาบันดังกล่าวนั้น แต่จากการศึกษาในบทที่ 5 กรณีอำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธรนั้นผู้ศึกษาพบว่านายประภาส สุทธิอาการได้มีการร่วมปรึกษากับนายซิงค์ สุวรรณัจฉริยะในการหาทางเลือกเพื่อหาเงินทุนมาใช้ในการดำเนินงานต่อไป โดยนายซิงค์ก็ได้ให้คำแนะนำในการขอผู้ร่วมกับธนาคารเอเชีย จำกัด(มหาชน) ซึ่งจากผลของการแสวงหาทางเลือกนี้สะท้อนให้เห็นว่าในทางปฏิบัตินั้นชุมชนสามารถมีปฏิสัมพันธ์กับสถาบันจากภายนอกได้ ขึ้นอยู่กับว่ากรณีปฏิสัมพันธ์นั้นจะเป็นไปในลักษณะใด หากกรณีปฏิสัมพันธ์กับสถาบันจากภายนอกเป็นไปในทางสร้างสรรค์แล้วสถาบันจากภายนอกก็สามารถเป็นพันธมิตรกับชุมชนได้

อภิชาติ ทองอยู่ (2539) วิพากษ์แนวคิดของณรงค์ เพ็ชรประเสริฐว่า ทุนนิยมแท้จริงแล้วได้เข้าไปครอบงำชุมชน รวมถึงจิตสำนึกจริงหรือ ทั้งนี้อภิชาติได้ยกตัวอย่างกรณีโรงงาน (กลุ่มของคุณประยงค์) ที่เกิดจากการรวมตัวกันกลุ่มละ 1,000 คน จนกลายเป็น 55 กลุ่ม (55 โรง) หรือในกรณีคุณอัมพรที่รวมกลุ่มมาตั้งแต่ 4 พันบาท และขยายตัวจนกลายเป็น 40 ล้านบาท แต่ก็ยังมีการควบคุมการถือหุ้นอยู่ ชิดจำกัดตรงนี้ยังมีอยู่ (2540) ประเด็นก็คือว่า เหตุใดชาวบ้านจึงไม่ทำการขยายกิจการออกไป นั้นย่อมแสดงให้เห็นว่าทุนนิยมไม่ได้เข้าไปครอบงำในทุกส่วนของชุมชน ชุมชนเองก็เรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์จากทุนนิยม เพียงแต่ทว่าระดับของการใช้ประโยชน์ที่ชาวบ้านเรียนรู้แล้วยังอยู่ในระดับที่ค่อนข้างต่ำและโดยตัวระบบทุนนิยมเองก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงระบบชุมชนได้เช่นเดียวกัน อภิชาติมองว่าสังคมชุมชนแบบหมู่บ้านเป็นสถาบันชีวิตแบบชาวบ้าน ชาวบ้านเรียนรู้ที่จะต่อต้านและปรับเปลี่ยนไปได้ ชุมชนไม่ได้แตกสลายไปแต่กำลังเริ่มที่จะพัฒนาไปควบคู่กับกระแสโลกาภิวัตน์ เพียงแต่ว่าทำอย่างไรจึงจะให้การจัดความสัมพันธ์ระหว่างวิถีแบบชุมชนไม่ถูกขูดรีด หรือเอาวัดเอาเปรียบ

จากแนวคิดของอภิชาติ ทองอยู่ ผู้ศึกษาเห็นว่าจริงๆแล้วณรงค์ เพ็ชรประเสริฐมิได้กล่าวว่าทุนนิยมได้เข้าไปครอบงำชุมชนรวมถึงจิตสำนึก แต่ณรงค์ได้ให้ความเห็นว่าทุนนิยมนั้นได้เริ่มเข้ามาสู่ชุมชนแล้วจากการที่ประเทศไทยมีระบบเศรษฐกิจแบบเปิด ดังนั้นการปฏิเสธหรือหลีกเลี่ยงทุนนิยมจึงเป็นเรื่องยาก ประเด็นก็คือเมื่อไม่สามารถหลีกเลี่ยงระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้แล้วทำอย่างไรจึงจะสามารถใช้ประโยชน์จากทุนนิยมได้ แนวคิดดังกล่าวนี้เป็นแนวคิดหลักสำคัญที่ณรงค์ได้นำเสนอ นอกจากนี้สิ่งที่สำคัญที่ผู้ศึกษาเห็นว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งก็คือจะต้องทำความเข้าใจว่าแท้ที่จริงแล้วทุนนิยมคืออะไร จากความหมายที่ได้อ้างอิงท้ายหน้านี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่าการที่ธุรกิจใด ๆ จำกัดการผลิตไม่ขยายการผลิตออกไปนั้นมิได้หมายความว่าธุรกิจนั้นไม่ได้อยู่ในกระบวนการของทุนนิยม ด้วยเหตุที่แม้ธุรกิจนั้นจะจำกัดการผลิตแต่ก็ยังคงทำการผลิตเพื่อแสวงหากำไรอยู่นั่นเอง ดังนั้นการกล่าวว่า "เหตุใดชาวบ้านจึงไม่ทำการขยาย

การเรียนรู้การใช้ประโยชน์จากทุนนิยมนั้นได้แก่ การเรียนรู้วิธีการในการดำเนินธุรกิจ ซึ่งจำเป็นต้องเรียนรู้ทั้งในส่วนของการบริหารจัดการ กลยุทธ์การทำตลาด (Market Strategy) ให้สามารถตอบสนองความต้องการของตลาดได้ นอกจากนี้ยังจำเป็นต้องเรียนรู้การนำเทคนิควิธีการต่าง ๆ มาใช้ในการผลิต เพื่อให้สินค้าที่ผลิตได้มีคุณภาพ

กาญจน์ พลจันทร์ได้เขียนเรื่องระบบเศรษฐกิจทุนนิยมสมัยต้นไว้ในเอกสารการสอนชุดวิชา **เศรษฐกิจไทย และเศรษฐกิจเปรียบเทียบ** หน่วยที่ 1-7 ของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช โดยให้ความหมายของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมไว้ว่าหมายถึง ระบบเศรษฐกิจที่เอกชนมีกรรมสิทธิ์หรือเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต เอกชนมีเสรีภาพในการตัดสินใจและใช้กลไกตลาดในการตอบสนองวัตถุประสงค์ของเอกชน การแลกเปลี่ยนสินค้าในระบบทุนนิยมจึงเป็นไปอย่างอิสระและสมัครใจ สำหรับ Michael P. Todaro ให้ข้อสรุปเกี่ยวกับเศรษฐกิจแบบทุนนิยมไว้ว่าควรมีลักษณะ 1) การยอมให้มีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของเอกชนตามขอบเขตของกฎหมาย 2) มีการแข่งขันและประกอบการโดยเสรีแพร่ขยายทั่วไป 3) มีการผลิตเพื่อขายเป็นจำนวนมากในตลาดแข่งขันนี้ 4) หน่วยเศรษฐกิจในระบบจะมีจุดหมายของพฤติกรรมที่กระทำอยู่คล้ายกันคือ (มุ่งหวังกำไรสูงสุด)

กิจกรรมออกไป นั้นย่อมแสดงให้เห็นว่าทุนนิยมไม่ได้เข้าไปครอบงำในทุกส่วนของชุมชน” จึงเป็นสิ่งที่ต้องทำความเข้าใจในประเด็นที่ว่าทุนนิยมคืออะไรให้ดี อย่างไรก็ตามผู้ศึกษาเห็นด้วยกับอภิชาติ ทองอยู่ในประเด็นที่ว่าชาวบ้านนั้นเรียนรู้ที่จะพัฒนาตนเองและชุมชน เพื่อให้พร้อมกับการตอบรับกระแสโลกาภิวัตน์ได้ แต่ในการเรียนรู้ที่นั่นแทนที่จะให้ชาวบ้านเรียนรู้แบบลองผิดลองถูก สถาบันจากภายนอกโดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาบันวิชาการอาจเข้ามาให้ความรู้ความเข้าใจกับชุมชน เพื่อให้การเรียนรู้ที่นั่นเร็วขึ้นได้

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2539) เสนอว่าน่าจะมีการค้นหาทฤษฎีที่จะทำให้ชุมชนนี้อยู่ได้ และมีความเข้มแข็งขึ้น เป็นทฤษฎีที่เกิดขึ้นเพื่อชุมชนเอง ซึ่งในระยะแรกอาจดำเนินการควบคู่ไปกับระบบทุนนิยมที่มาจากภายนอก ต่อเมื่อมีความพร้อมมากขึ้นจึงค่อยเข้าไปแทนที่รัฐและระบบทุนนิยมนั้น อย่างไรก็ตามทุนนิยมที่เกิดขึ้นหากเกิดขึ้นจากภายนอกหมู่บ้าน ฉัตรทิพย์เชื่อว่าชาวบ้านจะสามารถสกัดกั้นไว้ได้บ้าง แต่หากทุนนิยมที่นั้นเกิดมาจากภายในชุมชนแล้วอาจก่อให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบ และท้ายสุดอาจก่อให้เกิดการแตกสลายของชุมชนขึ้นได้ ฉัตรทิพย์ได้ให้ข้อคิดที่ว่าทุนนิยมซึ่งถือเป็นประวัติศาสตร์จากภายนอก จะทำให้ประวัติศาสตร์ภายในชุมชนแตกสลาย ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ หรืออุดมการณ์ แม้ว่าคนในชุมชนจะมีวัฒนธรรมในเรื่องการช่วยเหลือและความมีน้ำใจก็ตาม การผลิตในความเห็นของฉัตรทิพย์นั้นเป็นการผลิตเพื่อให้อยู่รอดได้ มิใช่การผลิตเพื่อให้ได้มาซึ่งผลกำไร และแม้ฉัตรทิพย์จะเห็นด้วยกับณรงค์ว่าธุรกิจชุมชนเป็นการจัดการระหว่างชุมชนกับภายนอกแต่ก็ไม่ควรมุ่งการจัดการภายในชุมชนขณะที่ ธีรนาถ กาญจนอักษร (2539) ยอมรับว่า แม้ทุนนิยมจะมีแนวคิดในเรื่องของการลงทุนที่ต้องได้รับผลตอบแทนมากกว่าเดิม แต่ตราบใดก็ตามที่สังคมปราศจากวิถีแห่งการยอมจำนนส่วนเกินก็จะไม่เกิดขึ้น ทุนนิยมอาศัยการเข้าครอบงำทางอุดมการณ์ เพื่อให้เกิดมีกลุ่มคนที่ยอมจำนน ดังนั้นวิถีแห่งการยอมจำนนนี้จึงเป็นฐานที่สำคัญที่สอดคล้องกับสังคม

สำหรับแนวคิดของฉัตรทิพย์ นาถสุภา นั้นจะเห็นได้ว่าเป็นมุมมองที่เน้นวัฒนธรรมชุมชนเป็นหลัก แม้ผู้ศึกษาจะเห็นด้วยกับฉัตรทิพย์ในประเด็นที่ว่าหากทุนนิยมเกิดมาจากภายในชุมชนแล้วอาจก่อให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบได้ แต่หากการเกิดทุนนิยมที่นั้นเป็นการเกิดทุนนิยมที่มาจากความร่วมมือกันของชาวบ้านดังเช่นกรณีของการเกิด ธุรกิจชุมชน แล้วโอกาสที่จะเกิดการเอารัดเอาเปรียบนั้นอาจน้อยลง ทั้งนี้ธุรกิจชุมชนที่เกิดขึ้นนั้นต้องได้รับการวางแผนที่ดีในการจัดโครงสร้างตลอดจนรูปแบบในการดำเนินงาน นอกจากนี้ทุนนิยมที่เกิดจากการร่วมมือของชาวบ้านนั้นมักมีระบบการตรวจสอบโดยชาวบ้านเอง ทำให้การเอารัดเอาเปรียบภายในชุมชนนั้นเกิดได้ยากขึ้น และสำหรับในประเด็นที่ว่า “การผลิตในความเห็นของฉัตรทิพย์นั้นเป็นการผลิตเพื่อให้อยู่รอดได้ มิใช่การผลิตเพื่อให้ได้มาซึ่งผลกำไร” นั้นผู้ศึกษาเห็นว่าการผลิตเพียงเพื่อให้อยู่รอดได้นั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้หากสังคมนั้นหรือชุมชนนั้นมีได้อาศัยระบบตลาดหรือเข้าร่วมในกระบวนการทุนนิยม แต่หากจะพิจารณาในโลกแห่งความเป็นจริงแล้วจะเห็นได้ว่า ระบบ

ตลาดได้เข้ามาบีบบทบาทต่อวิถีชีวิตของผู้คนรวมถึงชาวบ้านอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากชาวบ้านนั้นไม่สามารถผลิตสิ่งที่ใช้ในการอุปโภคบริโภคเองได้ทั้งหมด ดังนั้นจึงต้องนำสิ่งที่ตนสามารถผลิตได้ไปซื้อขายแลกเปลี่ยนกับสิ่งที่ต้องการ และจากสภาพความเป็นจริงในปัจจุบัน การซื้อขายโดยไม่หวังผลกำไรนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยากมาก เพียงแต่จะมุ่งหวังผลกำไรมากหรือน้อยเท่านั้น

อำนาจ พุทศรีสุข (วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง, 2540:11-12) ได้นำเสนอยุทธศาสตร์ การระบาคติวิทยาและพยาธิวิทยา ซึ่งเชื่อว่า หากทำให้สังคมที่เล็กที่สุดหรือครอบครัว มีความเข้มแข็งได้แล้ว จากนั้นก็ขยายผลออกไปยังสังคมอื่นครอบครัวอื่น ให้เกิดการเลียนแบบ จนสามารถพัฒนาเป็นวัฒนธรรมชุมชนได้ และสืบทอดกันต่อไป โดยยกตัวอย่างกรณี วิบูลย์ เข็มเฉลิม ที่ทุ่มเทการผลิต รู้จักความพอใจและความพอใจในตนเอง ไม่โลภ จึงสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยความสุข ท่ามกลางสังคมการผลิตที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ อำนาจให้ความเห็นว่าหากทำให้ครอบครัวอื่น หรือชุมชนอื่นเกิดการเลียนแบบได้ก็จะเป็นการดี เนื่องจากชุมชนแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกัน การใช้ยุทธวิธีการเลียนแบบ เหมือนการระบาคติวิทยาถือเป็นการทำหน้าที่ที่ดีที่สุด นอกจากนี้อำนาจยังได้กล่าวถึงการเข้ามาของระบบทุนนิยมว่า ชุมชนต้องใช้ยุทธศาสตร์การตั้งรับและต่อสู้ นั่นคือป้องกันการคุกคามทรัพยากรส่วนเกินจากชุมชนไม่ว่าจะเป็นกำลังแรงงาน ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ จากนั้นจึงทำการต่อสู้โดยใช้วิธีระบาคติวิทยาและการเลียนแบบ

เลอลักษณ์ บุญเอก (เอกสารการสัมมนา, 2540) เป็นอีกคนหนึ่งที่มีความเห็นว่า ชุมชนนั้นยังคงมีจิตสำนึก ความผูกพัน ตลอดจนความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกันอยู่เพียงแต่ว่าเมื่อระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเข้ามามีอิทธิพลมากขึ้นนั้น ชาวบ้านจะสามารถดำรงรักษาสิ่งต่างๆ เหล่านี้ได้ไม่นานเพียงใด แต่ทั้งนี้เลอลักษณ์ยังเชื่อว่า ชุมชนต้องสร้างชุมชนให้มีความเข้มแข็ง มีศักยภาพในตัวเอง เพื่อให้สามารถพัฒนา และขยายผลแห่งการพัฒนานั้นต่อไปได้ เนื่องจากระบบทุนนิยมได้แทรกเข้าไปอยู่ในชุมชนอยู่แล้ว ดังนั้นควรมองที่สถาบันชุมชนเพียงอย่างเดียว โดยมองที่โครงสร้างการผลิต แรงงาน ตลอดจนต้นทุนการผลิตของชุมชน นอกจากนี้ยังมองว่าสถาบันรัฐไม่สามารถเข้าไปกำหนดวิถีชีวิตของชาวบ้านได้ รัฐมีหน้าที่เพียงให้บริการแก่ชาวบ้าน ให้ชาวบ้านอยู่ได้ด้วยความหวัง ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับธุรกิจชุมชนของเลอลักษณ์นี้ ไม่เห็นด้วยกับบรรดาคณาจารย์ที่ว่าการที่จะให้สถาบันธุรกิจมีความจริงจังต่อชุมชนนั้นเป็นเรื่องยากหรือแม้แต่จะให้สถาบันธุรกิจดำเนินงานให้สอดคล้องกับชุมชนก็เป็นเรื่องยากเช่นกัน เนื่องจากเลอลักษณ์เชื่อว่า นักธุรกิจคือนักค้ากำไร ดังนั้นการเข้ามาในชุมชนของสถาบันธุรกิจ จึงเป็นการเข้ามาเพื่อหวังผลประโยชน์ทั้งในรูปของการเงิน การตลาด มิใช่เข้ามาเพื่อหวังให้ชุมชนได้ประโยชน์ หรือเป็นการสร้างภาพพจน์ที่ดีให้กับองค์กรตนเองอย่างไร กล่าวโดยสรุป เลอลักษณ์เชื่อว่าทั้งสถาบันธุรกิจและสถาบันรัฐนั้นไม่สามารถสร้างชุมชนให้เข้มแข็งได้ และในส่วนของ

สถาบันวิชาการซึ่งเปรียบเสมือนเป็นผู้เฝ้ามองชุมชน ก็ยังไม่สามารถพัฒนามาเป็นรูปธรรมที่เป็นจริงได้

จากแนวคิดของเลอแลกซ์ บัญเอกนี ผู้ศึกษาเห็นด้วยในแง่ที่ว่า ทูนิยมได้แทรกเข้าไปอยู่ในชุมชนแล้ว ดังนั้นชุมชนต้องสร้างชุมชนให้มีความแข็งแรง แต่ไม่เห็นด้วยที่จะให้ชุมชนให้ความสำคัญหรือมองเฉพาะสถาบันชุมชนเพียงอย่างเดียว โดยไม่ให้ความสำคัญกับสถาบันจากภาครัฐและสถาบันจากภาคธุรกิจ ด้วยเหตุผลที่ว่าสถาบันจากภายนอกเหล่านั้นไม่มีความจริงใจกับชุมชน เพราะเหตุว่าแม้สถาบันจากภายนอกเหล่านี้จะไม่มีความจริงใจกับชุมชน แต่ชุมชนก็สามารถแสวงหาประโยชน์จากสถาบันจากภายนอกเหล่านี้ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถของชุมชนในการแสวงหา นั่นในส่วนประเด็นที่ว่า “ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดในการที่จะให้สถาบันธุรกิจมีความจริงใจต่อชุมชนนั้นเป็นเรื่องยาก หรือแม้แต่จะให้สถาบันธุรกิจดำเนินงานให้สอดคล้องกับชุมชนก็เป็นเรื่องยากเช่นกัน” นั้นต้องพิจารณาให้ดีเนื่องจากตามแนวคิดของแนวคิดนั้นไม่ได้หมายความว่าให้สถาบันธุรกิจต้องมีความจริงใจหรือเห็นใจชุมชนเสมอไป แต่ชุมชนต้องมีปฏิสัมพันธ์กับภาคธุรกิจ หากปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเป็นปฏิสัมพันธ์ที่ดี (positive interactive) ก็จะเป็นการดีกับชุมชนแต่หากปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเป็นปฏิสัมพันธ์ที่ไม่ดี (negative interactive) แล้วธุรกิจชุมชนก็ต้องทำงานหนักขึ้นในการปกป้องผลประโยชน์ของชุมชน ดังนั้นการกล่าวว่ “สถาบันธุรกิจและสถาบันรัฐนั้นไม่สามารถสร้างชุมชนให้แข็งแกร่งได้” นั้นจึงต้องพิจารณาถึงเจตนาและจุดประสงค์ของการเข้ามาของสถาบันดังกล่าวให้ดี การกล่าวว่สถาบันที่มาจากภาครัฐหรือเอกชนนั้นไม่มีความจริงใจอาจเป็นการกล่าวที่กว้างเกินไป เนื่องจากทุกสถาบันที่เข้ามาในชุมชนนั้นย่อมต้องการผลตอบแทนกลับคืนไปด้วยเช่นกันเพียงแต่ผลตอบแทนที่สถาบันที่มาจากภาครัฐหรือเอกชนต้องการนั้นชุมชนจะสามารถรับได้มากน้อยเพียงใดเมื่อเปรียบเทียบกับประโยชน์ที่จะได้รับ

พิทยา ว่องกุล (2539) เห็นด้วยกับการทำธุรกิจชุมชนของณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ โดยให้ความเห็นว่าการมองปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้น ไม่สามารถมองเพียงเฉพาะชุมชนได้ หากแต่ยังต้องคำนึงถึงกรณีที่ชุมชนเข้าไปเกี่ยวข้องกับกระบวนการของกระแสนิยมด้วย เนื่องจากทุนนิยมได้เข้าไปสร้างปัญหาต่างๆมากมายให้กับชุมชน การเปลี่ยนแปลงที่เอาชุมชนไปพึ่งพิงกับระบบทุนนิยมภายนอก โดยเฉพาะการเข้ามาของทุนขนาดใหญ่ ดังเช่นกรณี เครือเจริญโภคภัณฑ์ ที่นำระบบโรงสีเข้าไปตั้งในจังหวัดบุรีรัมย์ และให้ชาวบ้านถือหุ้นในรูปแบบธุรกิจชุมชน โดยให้ราคาข้าวสูงทำให้ชุมชนมีปัญหามากขึ้น เนื่องจากการเข้าไปดำเนินธุรกิจของธุรกิจขนาดใหญ่ได้ส่งผลกระทบต่อธุรกิจขนาดเล็ก ทำให้แนวโน้มที่ธุรกิจท้องถิ่นจะต้องล้มกิจการไปมีความเป็นไปได้สูง ดังนั้นพิทยาจึงได้นำเสนอ ยุทธศาสตร์ชุมชนชาติปโดย ซึ่งให้ความเห็นว่า ในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้น จะต้องอาศัยความพยายามในการร่วมมือกัน

ของทุกฝ่ายที่จะปรับตัวเข้าหากัน หรือที่เรียกว่า ปฏิวัตรังสรรค์ จึงจะช่วยให้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนลดน้อยลงไปในที่สุด

จากประสบการณ์ของพิทยา กรณีหลวงพ่อนาน ที่แก้ปัญหาความยากจนในชุมชนด้วยการจัดการเรื่องข้าว เริ่มจากการให้กู้ยืมข้าวกระทั่งพัฒนาเป็นสหกรณ์ร้านค้า โรงสีข้าวของชุมชน แต่สุดท้ายเมื่อมีทุนจากกรุงเทพฯเข้ามาในชุมชน เอาจักรเย็บผ้าไปให้ชาวบ้าน กิจกรรมในหมู่บ้านรวมถึงวัฒนธรรมในชุมชนจึงเริ่มเปลี่ยนไป หรือใน กรณีบ้านสาคลี จังหวัดอยุธยา ที่แก้ปัญหาความยากจน ปัญหาการเคลื่อนย้ายแรงงาน ปัญหาการขาดที่ดินทำกิน ด้วยการพัฒนากลุ่มออมทรัพย์และทำเกษตรผสมผสาน ทำให้ชุมชนสามารถอยู่พึ่งตนเองได้นี้ พิทยาสรุปไว้ว่าการเปลี่ยนแปลงที่เอาชุมชนไปพึ่งพิงกับภายนอกจะทำให้ชุมชนมีปัญหาถ้าชุมชนต้องการสบายจะต้องผลิตเพื่อบริโภคเหลือจึงขาย

จากการนำเสนอแนวคิดธุรกิจชุมชนดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น อาจกล่าวได้ว่าการเข้าร่วมในกระบวนการใดภาควิวัฒน์ของชุมชนนั้น ชุมชนควรดำเนินยุทธศาสตร์ทั้งตั้งรับ ต่อสู้ ตลอดจนแสวงหาทางเลือกในการต่อสู้ ทั้งนี้สิ่งที่ถือได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญก็คือ การทำให้ชุมชนมีความพร้อม มีความเข้มแข็งไม่เพียงเฉพาะด้านเศรษฐกิจเท่านั้น แต่รวมไปถึงสังคม วัฒนธรรม โดยเริ่มจากการให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ก่อนด้วยการจัดให้ชาวบ้านเข้ามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ แนวทางเลือก ธุรกิจชุมชน เป็นแนวทางเลือกหนึ่งที่น่าสนใจการทำธุรกิจโดยชาวบ้าน ดังนั้น การมีส่วนร่วมและการพึ่งตนเอง จึงเป็นสิ่งที่มีความหมายต่อการดำเนินธุรกิจชุมชนนั้น ชุมชนสามารถเลือกทำการผลิตโดยอาศัยความได้เปรียบที่ชุมชนมีอยู่ไม่ว่าจะเป็นวัตถุดิบ แรงงาน เพื่อให้สามารถแข่งขันกับคู่แข่งได้ หลักการที่สำคัญอีกประการหนึ่งของ การดำเนินกิจกรรมธุรกิจชุมชนก็คือหลักการ “ประชาธิปไตย” กล่าวคือในกรณีที่มีการดำเนินธุรกิจชุมชนมีการจัดตั้งเป็นบริษัทนั้นสมาชิกที่ถือครองหุ้นมากก็มีส่วนในการได้รับผลตอบแทนมากกว่าสมาชิกที่ถือครองหุ้นน้อยกว่า แต่ในส่วนของ การเสนอความเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงานนั้น สมาชิกทุกคนมีสิทธิทำเทียมกันในการเสนอความเห็น หรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น นอกจากนี้ในการดำเนินกิจกรรมธุรกิจชุมชนอาจจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือหรือการมีปฏิสัมพันธ์ (interactive) จากสถาบันภายนอกทั้งในส่วนที่เป็นภาครัฐ ภาคเอกชน รวมทั้งนักวิชาการต่างๆที่จะช่วยให้การดำเนินงานนั้นประสบความสำเร็จ อย่างไรก็ตามการมีปฏิสัมพันธ์นั้นทั้งการปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวก (positive interactive) และการปฏิสัมพันธ์ในเชิงลบ (negative interactive) ดังนั้นสมาชิกในชุมชนจำเป็นต้องศึกษาการเข้ามาของสถาบันจากภายนอกให้ดีเพื่อไม่ให้การมีปฏิสัมพันธ์นั้นสร้างอุปสรรคให้เกิดขึ้นกับการดำเนินงานได้

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุน

สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ (2536 : 132-136) ได้เขียนถึงกระบวนการสะสมทุนในระบบทุนนิยมไว้ โดยให้ความหมายของคำว่า “ทุน” ว่า ทุนคือมูลค่าที่เพิ่มขึ้นมาได้เพราะมูลค่าส่วนเกิน ทุนทั้งหมดประกอบด้วย 2 ส่วนดังนี้

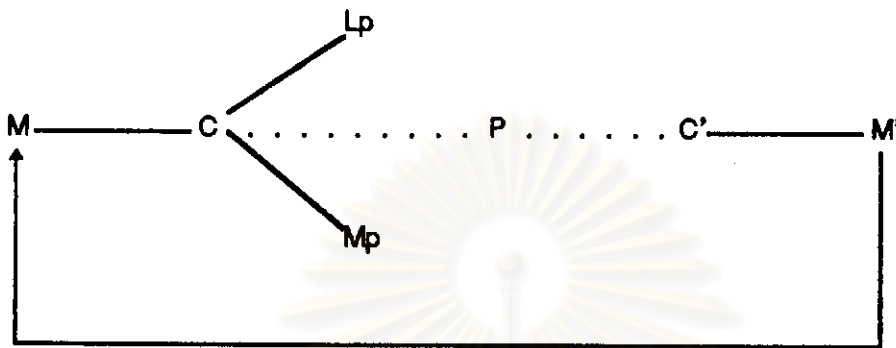
1) ทุนคงที่ (constant capital) เป็นทุนที่นำไปซื้อปัจจัยการผลิต ได้แก่ โรงเรือน เครื่องจักรกล วัตถุดิบ เป็นต้น ทุนประเภทนี้จะมีมูลค่าตายตัวตลอดกระบวนการผลิต มูลค่าของปัจจัยการผลิตก็จะถูกย้ายไปประกอบเป็นมูลค่าของสินค้าที่ผลิตได้ในจำนวนคงที่เท่าเดิม แต่มูลค่าของปัจจัยการผลิตแต่ละอย่างจะได้รับการย้ายไปรวมเป็นมูลค่าสินค้าที่ผลิตได้มากขึ้นเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับเวลาการใช้งานของสินค้านั้น

2) ทุนแปรผัน (variable capital) ทุนประเภทนี้เป็นทุนที่นายทุนใช้ไปเพื่อจ่ายซื้อพลังแรงงานหรือเพื่อการจ้างงาน เนื่องจากคนงานสามารถผลิตมูลค่าส่วนเกินได้ ดังนั้นมูลค่าในส่วนนี้จึงสามารถเพิ่มตัวมันเองได้เท่ากับจำนวนมูลค่าส่วนเกินที่เพิ่มขึ้น เมื่อมีการโอนย้ายพลังแรงงานไปรวมเป็นมูลค่าสินค้าที่ผลิตได้ มูลค่าที่ไต่รับโอนไปจึงมีมูลค่ามากกว่าเดิม ทุนในส่วนนี้จึงเป็นทุนที่เพิ่มมูลค่าได้

ในส่วนของกระบวนการสะสมทุนในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนั้น การผลิตแบบทุนนิยมเป็นการผลิตที่นายทุนแสวงหามูลค่าส่วนเกินภายใต้การแข่งขันที่เกิดขึ้น จนนายทุนกลุ่มหนึ่งสามารถเติบโตและขยายตัวขึ้น ขณะที่อีกส่วนหนึ่งต้องล้มละลายพ่ายแพ้ในการผลิตและสูญเสียสภาพการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต กลายเป็นลูกจ้างหรือคนงานไปในที่สุด ดังนั้นกระบวนการสะสมทุนจึงเกิดขึ้นและดำเนินไปเพื่อทำการผลิตมูลค่าส่วนเกินอยู่ตลอดเวลา ซึ่งสุธีได้นำเสนอไว้ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนภาพที่ 2.2 แสดงกระบวนการสะสมทุนในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

สมมติให้ M แทนด้วยเงินทุน , C แทนด้วยสินค้า

M' แทนด้วยเงินทุน (M) + มูลค่าส่วนเกิน (S)

Lp แทนด้วยสินค้าที่เรียกว่าพลังแรงงาน

Mp แทนด้วยสินค้าที่เรียกว่าปัจจัยการผลิต

P แทนด้วยกระบวนการผลิต , C' แทนด้วยสินค้าที่ผลิตได้

จากแบบจำลองสามารถอธิบายได้ว่า ทุนซึ่งเป็นทุนเงินตรา (money capital) ได้แปรสภาพตัวเองกลายเป็นทุนที่พร้อมทำการผลิต (productive capital) นั่นคือการทำนายทุนนำเงินไปซื้อปัจจัยการผลิต (Mp) และซื้อพลังแรงงานจากคนงาน (Lp) จากนั้นจึงมีการนำเอาปัจจัยการผลิตและพลังแรงงานมาผสมผสานกันตามกระบวนการผลิตที่กำหนด พลังงานนั้นสามารถผลิตมูลค่าขึ้นใหม่ อันประกอบด้วยมูลค่าส่วนเกินด้วย นายทุนจะได้สินค้าใหม่ที่ผลิตขึ้นคือ C' ในขั้นตอนนี้ถือเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุดเนื่องจากมูลค่าส่วนเกินสามารถเกิดขึ้นได้จากขั้นตอนนี้เท่านั้น ในขั้นตอนสุดท้ายนายทุนจะนำสินค้าที่ผลิตได้มาเปลี่ยนเป็นเงินตรา ณ จุดนี้ ทุนสินค้าก็เปลี่ยนกลับไปเป็นทุนเงินตราอีกครั้ง

กระบวนการสะสมทุนนั้นเกิดขึ้นจากการที่สังคมมีการผลิตซ้ำ (Reproduction) การผลิตซ้ำนั้นเมื่ออยู่ 2 ลักษณะด้วยกันได้แก่ การผลิตซ้ำแบบธรรมดา (simple reproduction) และการผลิตซ้ำแบบขยาย (expanded reproduction) ในส่วนของการผลิตซ้ำแบบธรรมดานั้นเป็นการผลิตซ้ำไปเรื่อยๆโดยไม่มีการขยายขนาดการผลิต ขณะที่การผลิตซ้ำแบบขยายถือเป็นการผลิตซ้ำที่มีการขยายขนาดของการผลิตออกไป การผลิตซ้ำแบบขยายในระบบทุนนิยมนั้น นายทุนจะไม่ใช้มูลค่าส่วนเกินที่ได้มาทั้งหมดไปในการใช้จ่ายส่วนตัว แต่จะแบ่งส่วนหนึ่งมาเพิ่มเติมลงไปลงทุนเดิมแล้วทำการผลิตต่อไป การที่มูลค่าส่วนเกินเข้าไปเสริมเติมในทุนเดิมและทำให้ขนาดของการผลิตขยายตัวเพิ่มขึ้นเรื่อยๆนี้เรียกว่า การสะสมทุน (capital accumulation) (วิภาช รัชชาวาทิ, 2521:165-176)

ในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนั้นกระบวนการสะสมทุนมักเกิดจากการผลิตซ้ำแบบขยาย กล่าวคือ มีการขยายการทำธุรกิจไปเรื่อยๆเพื่อก่อให้เกิดมูลค่าส่วนเกินเพิ่มขึ้น ในขณะที่ธุรกิจชุมชนนั้นน่ามีลักษณะของการผลิตแบบธรรมดามากกว่า สำหรับการดำเนินกิจกรรมธุรกิจชุมชนการผลิตซ้ำแบบธรรมดานี้ควรเป็นการผลิตซ้ำแบบธรรมดาที่ควบคู่ไปกับการจัดให้มีสวัสดิการสังคม (Social Welfare) หรือถ้าหากจะมีการผลิตแบบขยายแล้วการดำเนินกิจกรรมธุรกิจชุมชนนั้นก็ควรคำนึงถึงการจัดสวัสดิการสังคมและการสนับสนุนกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การพัฒนาชุมชนหรือสังคมที่อาศัยอยู่

แผนภาพที่ 2.3 แสดงภาพของการผลิตซ้ำแบบขยาย (expanded reproduction)

* วิภาช รัชชาวาทิ ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า “การผลิตซ้ำ” ไว้ใน เศรษฐศาสตร์เพื่อมวลชน ว่าหมายถึงการผลิตสิ่งของขึ้นใหม่ ทำการแบ่งสรร และกินใช้ซ้ำกันเช่นนี้ไปเรื่อยๆ ดังนั้นเวลาที่พูดถึงการผลิตซ้ำจึงต้องเข้าใจว่าการแบ่งสรรและการบริโภคก็เป็นส่วนหนึ่งของการผลิตซ้ำด้วย

จากแผนภาพที่ 2.3 สมมติให้ M แทนด้วยทุนเริ่มต้นที่ใช้ในการผลิตสินค้า C แทนด้วยสินค้าที่ผลิตได้ M' แทนด้วยทุนที่เกิดจากทุนเริ่มต้นบวกด้วยมูลค่าส่วนเกินที่ได้จากการผลิตในรอบที่ 1 M'' แทนด้วยทุนที่เกิดจากทุนที่ได้ในรอบที่ 1 บวกด้วยมูลค่าส่วนเกินที่ได้จากการผลิตในรอบที่ 2 และ M''' แทนด้วยทุนที่เกิดจากทุนที่ได้ในรอบที่ 2 บวกด้วยมูลค่าส่วนเกินที่ได้จากการผลิตในรอบที่ 3 การผลิตในลักษณะนี้เป็นการผลิตซ้ำที่ก่อให้เกิดการสะสมทุนขึ้นในระบบเศรษฐกิจ

การนำแนวคิดกระบวนการสะสมทุนเข้ามาใช้ประกอบในงานศึกษานั้นเนื่องจากผู้ศึกษาเห็นว่า จะช่วยให้สามารถเข้าใจกระบวนการสะสมทุนที่เกิดขึ้นจากกรณีศึกษาได้ดียิ่งขึ้น ด้วยเหตุที่จุดประสงค์ประการหนึ่งของการนำแนวทางเลือกธุรกิจชุมชนมาปรับใช้ในพื้นที่ต่าง ๆ นั้นก็เพื่อเป็นการสร้างฐานเศรษฐกิจของชุมชนให้เกิดขึ้น ซึ่งการสร้างฐานเศรษฐกิจที่สำคัญนั้นควรเป็นการสร้างฐานเศรษฐกิจที่เกิดจากตัวชาวบ้านเอง การสร้างฐานเศรษฐกิจให้เกิดขึ้นได้นั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่ชาวบ้านต้องเรียนรู้ที่จะสะสมทุนที่เป็นทุนอันเกิดจากความร่วมมือของชาวบ้านในชุมชนเพื่อให้ฐานเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นนั้นมีความมั่นคงและเข้มแข็ง

2.4 แนวคิดเศรษฐกิจนามัย

แนวคิดเศรษฐกิจนามัย (พิทยา ว่องกุล, 2539) หรือที่รู้จักกันในฐานะที่เป็นแนวคิดเพื่อความมั่งคั่งและพละทานามัยนั้น เป็นแนวคิดที่เกิดจากกฎปฏิสัมพันธ์และพึ่งพากันของสรรพสิ่งในธรรมชาติ โดยพิทยาให้ความเห็นว่า ทางรอดพ้นไปจากวิกฤติทุนนิยมของสังคมไทย จะต้องเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจทุนนิยม เป็นโครงสร้างเศรษฐกิจทุนของชุมชน หรือที่เรียกว่าเศรษฐกิจนามัย นั่นเอง แนวคิดดังกล่าวนี้เป็นแนวคิดที่กล่าวถึงหลักเศรษฐกิจและสภาพแวดล้อมของมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งหากระบบเศรษฐกิจดีแล้วก็จะสามารถเสริมสร้างหรือกระจายความมั่งคั่งมั่นคงอย่างทั่วถึงให้แก่สมาชิกในสังคม ปัญหาสุขภาพก็จะพลอยลดน้อยลงไปด้วย หรืออาจกล่าวได้ว่าเพื่อให้ทุกชีวิตมีหลักประกันในการได้รับการรักษาพยาบาลที่ดีที่สุดเท่าเทียมกัน แนวคิดนี้มองปัญหาสุขภาพอนามัยของมนุษย์ในปัจจุบันนี้ว่ามีส่วนสำคัญที่เกิดขึ้นจากความเหลื่อมล้ำต่ำสูงทางเศรษฐกิจ การเอาวัดเอาเปรียบกัน ถ้าแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจได้ย่อมส่งผลให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น

* เศรษฐกิจนามัย เป็นแนวคิดเกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ โดยเน้นที่การผลิต การบริการ การจัดสรรประโยชน์เพื่อสังคมมนุษย์ เป็นแนวคิดที่มุ่งให้มนุษย์ทำการผลิตเพื่อให้สามารถอยู่รอดได้ พึ่งพาตนเองได้

แนวคิดเศรษฐานามัยนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลัก เศรษฐธรรม ซึ่งถือเป็นแนวทาง เศรษฐศาสตร์ในอุดมคติของมนุษย์ ที่ต้องการสร้างระบบด้วยการเน้นการผลิต การบริการ การ จัดสรรประโยชน์ทั้งหมดเพื่อการอยู่ร่วมกันของสังคมมนุษย์ เนื่องจากมิใช่มีแต่มนุษย์เท่านั้นที่ เป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นแนวคิดนี้จึงให้ความสำคัญกับการทำการเกษตรแบบผสม ผลิต เพื่อให้มนุษย์สามารถอยู่รอดได้ พึ่งพาตัวเองได้ ด้วยเหตุที่มนุษย์ไม่ควรตกเป็นทาสเงิน ตรา ความมั่งคั่งทางสินทรัพย์ เนื่องจากหากเป็นเช่นนั้นจะทำให้มนุษย์เกิดการแย่งชิงทรัพยากร ต่างคนต่างแข่งขันและเอาวัดเอาเปรียบกัน จนก่อให้เกิดกลุ่มคนร่ำรวยซึ่งมีเพียงหยิบมือเดียว ขณะที่อีกกลุ่มคนที่ยากจนมีอยู่มากมาย และท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรมนี้ ความเห็นแก่ตัว ของมนุษย์นับวันก็จะมีมากขึ้น เศรษฐานามัยจึงเป็นแนวคิดหนึ่งในอีกหลายแนวคิดที่มุ่งพัฒนา ชุมชนให้เกิดความมั่นคง เพื่อต่อสู้กับปัญหาที่เกิดขึ้น

การที่จะสร้างให้เกิดเศรษฐานามัยขึ้นได้นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยวงจรกิจุน^{*} ที่ เป็นของชุมชน ซึ่งวงจรกิจุนของชุมชนนี้สามารถเริ่มต้นได้จากทุนหลายประเภท แล้วจึงค่อย พัฒนาเป็นทุนที่มีขนาดใหญ่ขึ้น ในการสร้างทุนชุมชนหรือวงจรกิจุนนั้น สามารถทำได้โดยการ จัดตั้งธนาคารหมู่บ้านแบบโคแบบหนึ่งขึ้นมาก่อน แม้ว่าจะไม่มีเงินทุนสะสมแต่หากรู้ว่าตนเองหรือ หมู่บ้านที่ตนเองอาศัยอยู่นั้นยังมีทุนแรงงานหรือทุนในรูปพืชสัตว์สิ่งของ การจัดตั้งธนาคารหมู่บ้าน ก็สามารถกระทำได้ ซึ่งธนาคารหมู่บ้านทั้ง 6 ประเภทต่างก็มีทุนมาจาก 6 ประเภทเช่นกัน อัน อาจสรุปได้ดังนี้

1. วงจรกิจุนแรงงานฝีมือ เป็นวงจรกิจุนที่เกิดจากการใช้แรงงานเป็นปัจจัยในการผลิตที่ สำคัญ รวมตัวกันจัดตั้งเป็นกลุ่มปั้นหม้อ กลุ่มจักสาน กลุ่มทอผ้า กลุ่มตีเหล็ก กลุ่มช่างไม้ กลุ่ม แกะสลักช่างไม้ ซึ่งเป็นอาชีพที่ต้องใช้แรงงานที่มีฝีมือ กลุ่มทุนลักษณะนี้เมื่อจัดตั้งขึ้นมาแล้ว จะ ต้องแบ่งรายได้ส่วนหนึ่งมาดำเนินการพัฒนากลุ่ม สะสมทุนให้สมาชิกใช้ประโยชน์

2. วงจรกิจุนแห่งชีวิต เป็นกลุ่มที่ชาวบ้านรวมตัวกันเพื่อทำการผลิตและขายผลผลิตนั้น โดยนำรายได้ส่วนหนึ่งสะสมไว้สำหรับการพัฒนากลุ่ม และให้สมาชิกกู้ยืมหรือช่วยเหลือสมาชิก ด้านสวัสดิการ กลุ่มที่เกิดขึ้นจากวงจรกิจุนแห่งชีวิตนี้ได้แก่กลุ่มปลูกผัก กลุ่มเลี้ยงปลา กลุ่มเลี้ยง ไหม กลุ่มเลี้ยงผึ้ง ธนาคารข้าว ชมรมชาวประมงรายย่อย ธนาคารโค-กระบือ เป็นต้น

* วงจรกิจุนในความหมายของพิทยา ว่างกุล หมายถึง การเชื่อมโยงทุนทุกประเภทที่มีอยู่ในหมู่บ้าน เข้าด้วยกัน และพัฒนาทุนแต่ละประเภทให้เกื้อกูลกัน ชาวบ้านจึงต้องมีหลักการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างทุน โภคทรัพย์ (ทรัพย์สินที่ไม่ใช่ตัวเงิน พืช สัตว์ และสิ่งอื่น ๆ) ทุนแรงงาน และทุนเงินตรา ให้ได้ผลประโยชน์ให้เท่า ที่จะทำให้

3. วงจรทุนธุรกิจการค้า เป็นการรวมกลุ่มเพื่อทำธุรกิจการค้า ซึ่งอาจเริ่มต้นจากการจัดตั้งสหกรณ์ร้านค้าขึ้นแล้วจึงพัฒนาขึ้นไปตามลำดับ สำหรับการรวมกลุ่มในลักษณะนี้อาจรวมตัวกันได้ในรูปแบบของสหกรณ์ร้านค้า ศูนย์สาธิตการตลาด กองทุนน้ำมัน เป็นต้น

4. วงจรทุนเงินตรา ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์ สหกรณ์ออมทรัพย์ หรือ สหกรณ์เครดิตยูเนียน วงจรทุนเงินตรานี้อาจกระทำได้โดยจัดตั้งเป็น กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้างเงื่อนไขในการออมทรัพย์ให้แก่ชาวบ้าน การออมทรัพย์นี้อาจเป็นการออมทรัพย์ที่ละเล็กละน้อยของชาวบ้าน เมื่อกลุ่มมีเงินทุนมากขึ้น กลุ่มสัจจะออมทรัพย์เติบโตขึ้น กลุ่มสามารถนำเงินที่ได้ไปปล่อยให้กู้โดยคิดอัตราดอกเบี้ยต่ำกว่านายทุน

5. วงจรทุนสวัสดิการชีวิต วงจรทุนประเภทนี้มีจุดประสงค์เพื่อนำดอกเบี๋ยที่ได้จากการสะสมเงินมาใช้ประโยชน์ในการรักษาพยาบาล ช่วยเหลือสมาชิกยามเจ็บไข้ได้ป่วยหรือเสียชีวิต ด้วยการแบ่งปันดอกเบี๋ยตลอดจนเงินปันผลที่ได้จากเงินทุนที่สะสมไว้ กลุ่มที่เกิดจากการจัดตั้งทุนสวัสดิการชีวิตนี้ได้แก่ กลุ่มฌาปนกิจ กองทุนยา ธนาคารชีวิต ธนาคารเพื่อสุขภาพ กลุ่มสวัสดิการชีวิต เป็นต้น

6. วงจรทุนรวมแรงงาน เป็นวงจรทุนที่เกิดจากการร่วมแรงร่วมใจช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้แก่ กลุ่มลงแขก กลุ่มแชร์แรงงาน กลุ่มแรงงานรับจ้าง ธนาคารหมู่บ้านประเภทนี้สมาชิกในกลุ่มต้องหมุนเวียนกันไปทำงานในเรือกสวนไร่นาของแต่ละคนจนครบทุกคน ทำให้เกิดการใช้แรงงานไปในการเพิ่มผลผลิตให้กันและกัน ทำให้สมาชิกภายในกลุ่มมีรายได้มากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านควรเริ่มต้นจากทุนที่ตนมีอยู่ที่สำคัญคือ แรงงาน หรืออาจเริ่มจากทุนหลายประเภทก็ได้หากชุมชนนั้นมีความพร้อม ซึ่งในการสร้างวงจรทุนในชุมชนนั้นจะก่อให้เกิดความมั่งคั่งมั่นคงของหมู่บ้าน แนวคิดเศรษฐานามัยนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับแนวคิดธุรกิจชุมชนในแง่ที่ว่า ต้องการให้ชาวบ้านสามารถพึ่งพาตนเองได้ด้วยการเริ่มต้นสะสมทุนจากปัจจัยที่มีอยู่ กระบวนการในการสะสมทุนนี้ไม่จำเป็นต้องเริ่มจากทุนที่เป็นเงินตราเท่านั้น แต่อาจเริ่มต้นจากการทำการผลิตในสิ่งที่ชุมชนพร้อมทำการผลิตก่อน จากนั้นเมื่อสามารถสะสมเงินทุนได้แล้วจึงค่อยจัดตั้งเป็นกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นและพัฒนากิจกรรมออกไป จากแนวคิดเรื่องวงจรทุนของพิทยา ว่องกุลนี้ จำเป็นต้องพิจารณาด้วยว่าแท้จริงแล้วทุนในความหมายของพิทยา ว่องกุลคืออะไร เนื่องจากทุนในความหมายทางเศรษฐศาสตร์นั้นหมายถึงทุนที่เป็นเงินตราและยังรวมถึงปัจจัยการผลิตอื่นที่มีใช้ที่ดิน และแรงงาน แต่ทุนที่เป็นแรงงานในความหมายทางเศรษฐศาสตร์นั้นไม่มี แรงงานและที่ดินนั้นถือเป็นปัจจัยในการผลิต (factor of production) ดังนั้นการใช้คำเรียกแทนทุนที่เกิดจากแรงงานว่า "ทุนแรงงาน" "ทุนสวัสดิการชีวิต" หรือ "ทุนรวมแรงงาน" ในทางเศรษฐศาสตร์นั้นไม่มีแต่อาจใช้คำว่า "ทุนที่เกิดจากแรงงาน" "ทุนเพื่อสวัสดิการ

ชีวิต” หรือ “ทุนที่เกิดจากการรวมแรงงาน” แทนได้ ดังนั้นคำว่า “วงจรถุน” ของพิทยา ว่องกุลน่าจะหมายถึงกระบวนการ (process) สะสมทุนเช่นวงจรถุนเงินตรา หมายถึงการสะสมทุนจากดอกเบี้ยและการออมทรัพย์ ทุนการค้า หมายถึง การสะสมทุนจากกำไรของธุรกิจการค้า เป็นต้น

2.5 กรอบการวิเคราะห์ธุรกิจชุมชน

การศึกษาในครั้งนี้ เป็นการศึกษาที่อาศัยแนวคิด “ธุรกิจชุมชน” ของณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2539) เป็นหลัก โดยมองว่าชุมชนจำต้องแสวงหาประโยชน์จากการเข้ามาของทุนนิยมให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ในการทำการผลิต ชุมชนจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้ระบบการบริหารจัดการที่ดีรวมไปถึงโครงสร้างการค้าเนินงานที่มีประสิทธิภาพของทุนนิยม เพื่อให้ธุรกิจที่เกิดจากการดำเนินงานของชุมชนมีความเข้มแข็งพร้อมที่จะต่อสู้กับธุรกิจที่มาจากภายนอกได้ นอกจากนี้ในแง่ของการกระจายแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ชุมชนควรจัดให้มีการแบ่งปันที่มีความยุติธรรมนั่นคือการแบ่งปันตามจำนวนหุ้นที่สมาชิกถือครอง หมายความว่าสมาชิกคนใดลงหุ้นกับธุรกิจชุมชนมากก็มีสิทธิในการได้รับผลตอบแทนมากเมื่อเปรียบเทียบกับคนที่ลงหุ้นในธุรกิจชุมชนน้อยกว่า แต่ในกรณีของผลประโยชน์ส่วนรวมที่มีลักษณะเป็นผลได้ทางสังคมร่วมกัน ทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกันเช่นการได้รับสวัสดิการ การศึกษา สิ่งแวดล้อมที่ดีของชุมชน สำหรับกรอบการวิเคราะห์ในงานศึกษาครั้งนี้จะได้นำเสนอเป็น 4 ขั้นตอนเพื่อความเข้าใจเป็นลำดับกล่าวคือ

ขั้นตอนที่ 1

ในขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่กล่าวถึงสาเหตุของการเกิดธุรกิจชุมชนว่า เกิดจากแรงกดดันทั้งที่เป็นแรงกดดันจากมิตภายใน (ในที่นี้หมายถึงความถึงนโยบายของรัฐและสถาบันจากภายนอก) และจากมิตภายนอก (ในที่นี้หมายถึงความถึงระบบทุนนิยม) ผู้ศึกษามีได้ปฏิเสธว่าสิ่งที่เข้ามากับระบบทุนนิยมนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ดีหรือเป็นผลเสียกับชุมชน หากแต่ทุนนิยมนั้นแม้จะนำมาซึ่งความเจริญความทันสมัย (Modernization) ตลอดจนความรู้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี แต่ความเจริญเหล่านั้นมักเป็นความเจริญที่เป็นวัตถุ การให้ความสำคัญกับเงินตราและสิ่งที่เป็นวัตถุส่งผลให้คนในชุมชนต้องต่อสู้แสวงหาเพื่อให้ได้มาซึ่งความเจริญทางวัตถุนั้น คนในชุมชนหลายชุมชนตระหนักดีว่าการที่จะบรรลุในสิ่งซึ่งแสวงหานั้น ๆ ได้จำต้องอาศัยการเริ่มต้นที่ตนเอง นั่นคือการทำงานผลิตด้วยการพึ่งพาตนเองก่อนเป็นลำดับแรก คนในชุมชนต้องทำการผลิตเพื่อ

ยังชีพให้ได้ก่อน จากนั้นจึงทำการผลิตในสิ่งที่ถือเป็นการได้เปรียบที่ชุมชนมีอยู่เมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนอื่นผลิตเพื่อขายให้เกิดเป็นวงจรมุ่งธุรกิจขึ้น

นอกเหนือจากแรงกดดันที่มาจากระบบทุนนิยมแล้ว ความล้มเหลวจากการดำเนินนโยบายของรัฐและสถาบันจากภายนอกก็ถือเป็นปัจจัยที่มีส่วนสำคัญต่อการเกิดขึ้นของธุรกิจชุมชนเช่นกัน ผลจากความล้มเหลวของระบบราชการไทยที่ขาดความเข้าใจในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชนบทเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เนื่องจากคนส่วนใหญ่ของประเทศอาศัยอยู่ในเขตชนบทแม้รัฐบาลจะมีนโยบายที่มุ่งให้ชาวบ้านพึ่งพาตนเอง ด้วยการจัดตั้งองค์กรหรือหน่วยงานต่างๆ เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ซึ่งถือเป็นเครื่องมือในการเป็นตัวกลางระหว่างภาครัฐและชาวบ้าน ด้วยความหวังว่าจะสามารถแก้ไขปัญหาและช่วยให้เกิดการพัฒนาได้ แต่ก็มักประสบกับความล้มเหลว เนื่องจากองค์กรหรือหน่วยงานต่างๆ ที่รัฐจัดตั้งขึ้นนั้นไม่สามารถสนองตอบความต้องการของชาวบ้านได้อย่างแท้จริง นอกจากนี้ผลจากการเข้ามาของสถาบันจากภายนอกก็มีส่วนทำให้เกิดแรงกดดันขึ้นได้ เนื่องจากในบางครั้งผู้ที่มาจากสถาบันภายนอกก็มีความคิดมีความเข้าใจในตัวชาวบ้านผิดพลาด การมองว่าชาวบ้านเป็นผู้ไม่รู้ ไม่มีภูมิปัญญาถือเป็นความคิดที่ผิดอย่างที่สุดการนำความรู้โดยเฉพาะความรู้ที่มีลักษณะสำเร็จรูปเข้าไปให้ชาวบ้านในบางครั้งจึงไม่สามารถช่วยชาวบ้านได้ เพราะแท้ที่จริงแล้วชาวบ้านนั้นมีความรู้ที่เรียนรู้ทั้งในเรื่องของการใช้ชีวิตการรักษายาสมุนไพรมานานแล้ว ดังจะเห็นว่าชาวบ้านนั้นรู้จักที่จะใช้สมุนไพรในการรักษาโรคนานแล้ว ชาวบ้านส่วนหนึ่งตระหนักดีว่าหากไม่ลุกขึ้นต่อสู้กับแรงกดดันทั้งจากภาครัฐและจากกระแสทุนนิยมแล้ว ปัญหาที่เกิดขึ้นไม่เพียงไม่มีวันหมดไป หากแต่ยังกลับสร้างปัญหาใหม่ๆ ให้เกิดขึ้นได้ แนวคิดแห่งการพึ่งพาตนเอง (Self Help Concept) จึงเกิดขึ้น ดังเช่นกรณี ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม (วารสารธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร, 2539:139-146) แห่งหมู่บ้านห้วยหิน ตำบลลาดกระทิง อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทราที่จัดการกับปัญหานี้ดินและการตกเป็นเหยื่อของระบบธนาคาร ด้วยการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตจากเดิมที่เคยปลูกพืชเดี่ยวซึ่งส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ไปสู่การเกษตรแบบผสมผสาน นอกจากนี้ยังได้เปลี่ยนแปลงระบบการผลิตที่เคยถูกเอารัดเอาเปรียบ เป็นการการจัดการแบบ ธุรกิจชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดผลแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน

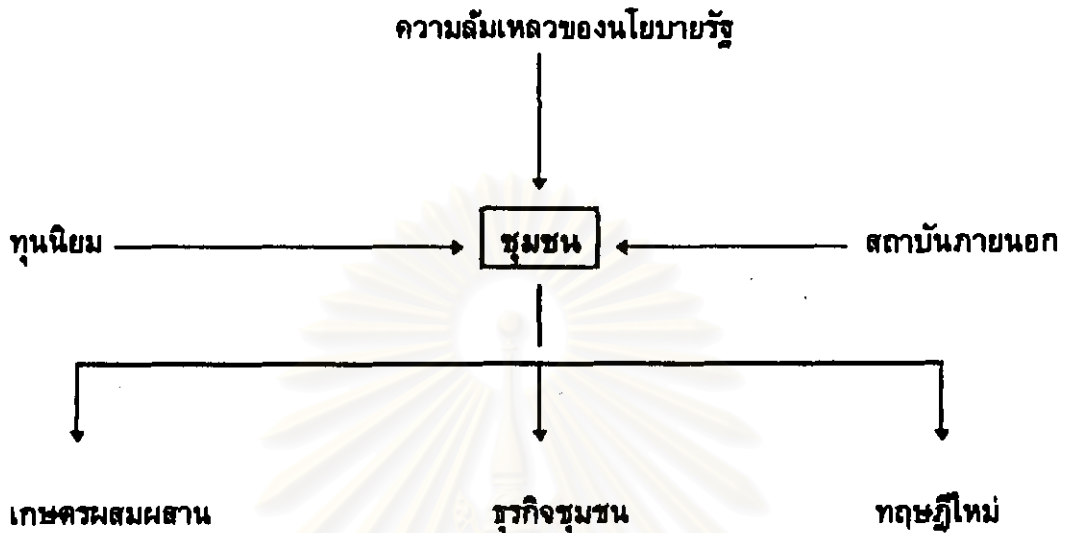
แม้แนวทางของการพึ่งพาตนเองนี้จะมีหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดเกษตรกรรมธรรมชาติ วนเกษตรหรือแนวคิดการเกษตรแบบยั่งยืน เป็นต้น แต่ก็มีเป้าหมายที่คล้ายคลึงกันมากนั่นคือ การทำให้ชาวบ้านสามารถอยู่รอดได้แม้จะไม่สามารถทำการผลิตได้หรือผลผลิตที่ผลิตได้นั้นราคาตกต่ำ ซึ่งในการศึกษาดังนี้จะได้เลือกทำการศึกษานโยบายเลือก ธุรกิจชุมชน เนื่องจากเป็นแนวทางเลือกที่ไม่เพียงมุ่งเน้นให้ชาวบ้านสามารถพึ่งพาตนเองได้เท่านั้น แต่ยังเป็นแนวทางที่มุ่งเน้นในการสร้างธุรกิจให้เกิดขึ้นในชุมชนโดยให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมมากที่สุด

เป็นธุรกิจที่เกิดขึ้นโดยชาวบ้านเพื่อชาวบ้าน กล่าวอีกนัยหนึ่งธุรกิจชุมชนนั้นเป็นการต่อสู้กับทุนนิยมหรือธุรกิจขนาดใหญ่ที่เข้ามาในชุมชน เพื่อแสวงหาส่วนเกินทางเศรษฐกิจจากชุมชน สำหรับแนวทางเลือกในการพึ่งตนเองนั้นในที่นี้จะขอแบ่งออกเป็น 3 แนวทางสำคัญได้แก่ (1) แนวทางเลือกเกษตรผสมผสาน (2) แนวทางเลือกธุรกิจชุมชน (3) แนวทางเลือกทฤษฎีใหม่ อย่างไรก็ตามผู้ศึกษาจะได้ขำ้มการอธิบายแนวทางเลือกที่ (2) ไปเนื่องจากจะได้อธิบายอย่างละเอียดในบทต่อไป ในส่วนนี้ผู้ศึกษาจะขออธิบายแนวทางเลือกที่ (1) และ (3) เพื่อประกอบในการศึกษาโดยสังเขปดังนี้

1) แนวทางเลือกเกษตรผสมผสาน (Integrated Farming) แนวทางเลือกนี้เป็นแนวทางเลือกที่มีหลักการที่สำคัญอยู่ที่ เป็นการทำการเกษตรที่มีกิจกรรมการผลิตตั้งแต่ 2 ชนิดขึ้นไป กิจกรรมการผลิตที่ต้องเกื้อกูลต่อกิจกรรมการผลิตอีกอย่างหนึ่งเป็นวงจรการเกื้อกูลประโยชน์ ซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับวงจรอาหาร วัสดุ พลังงาน หรืออย่างใดอย่างหนึ่ง และต้องก่อให้เกิดประโยชน์และมีประสิทธิภาพสูงสุดต่อเกษตรกร เกษตรกรรมผสมผสานเป็นระบบการเกษตรที่การปลูกพืชและหรือการเลี้ยงสัตว์หลายชนิดในพื้นที่เดียวกันโดยที่กิจกรรมการผลิตแต่ละชนิดสามารถเกื้อกูลประโยชน์กันได้อย่างมีประสิทธิภาพ เกษตรกรรมผสมผสานมีการพัฒนามาจากระบบการเกษตรแบบดั้งเดิมหรือเกษตรกรรมพื้นบ้านที่มีการสั่งสมประสบการณ์ผ่านการเปลี่ยนแปลงทางสภาพแวดล้อม สภาพเศรษฐกิจและสังคมของคนรุ่นก่อนมากมายหลายรูปแบบ โดยมีความเชื่อในเบื้องต้นว่าจะเป็นพื้นฐานในการพึ่งพาตนเองของชุมชนท้องถิ่น โดยลดความต้องการจากภายนอก สร้างศักดิ์ศรีจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรม และสามารถพัฒนาองค์กรชุมชนให้มีความเข้มแข็งได้ (สถานการณ์สิ่งแวดล้อมไทยปี 2538 : 70-72)

2) แนวทางเลือกทฤษฎีใหม่ (New Theory) แนวทางเลือกนี้เป็นแนวทางเลือกที่เกิดจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชที่ทรงเห็นว่าชาวบ้านต้องประสบกับปัญหาความยากที่เกิดจากภาวะแห้งแล้งประกอบกับผลผลิตที่ผลิตได้นั้นมีราคาตกต่ำ พระองค์จึงทรงมีพระราชประสงค์ให้ชาวบ้านสามารถอยู่รอดได้ด้วยตนเอง โดยสมมติที่ดินที่ชาวบ้านมีอยู่ทั้งหมดนั้นถือเป็นร้อยละ 100 จากนั้นจึงทำการแบ่งที่ดินออกเป็น 4 ส่วน ตามสูตร 30:30:30:10 หมายความว่าร้อยละ 30 แรกให้จัดเป็นการขุดสระน้ำเก็บไว้ ร้อยละ 30 ที่สองให้จัดไว้เป็นที่ปลูกข้าว ร้อยละ 30 ที่สามให้จัดไว้เป็นที่สำหรับการปลูกพืชผักผลไม้หรือพืชเศรษฐกิจ และในส่วนตัวร้อยละ 10 นั้นให้จัดเป็นที่สำหรับสร้างบ้านรวมถึงถนนจากแนวคิดดังกล่าวนี้ได้มีการนำไปปฏิบัติใช้ในหลายพื้นที่ ซึ่งพระองค์ทรงให้ข้อคิดว่าสูตรดังกล่าวนี้ไม่ใช่สูตรสำเร็จตายตัว หากแต่สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามสภาพพื้นที่ เช่นในพื้นที่บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนืออาจใช้พื้นที่เพื่อการขุดสระเป็นร้อยละที่มากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับภาคใต้ (มูลนิธิรัชพัฒนา ,2538-2539)

แผนภาพที่ 2.4 แสดงกรอบการวิเคราะห์ขั้นตอนที่ 1

ขั้นตอนที่ 2

ในขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่กล่าวถึงสาเหตุของการเกิดธุรกิจชุมชนว่า เกิดจากแรงกดดัน ทั้งที่เป็นแรงกดดันจากมิติภายใน (ในที่นี้หมายความถึงนโยบายของรัฐและสถาบันจากภายนอก) และจากมิติภายนอก (ในที่นี้หมายความถึงระบบทุนนิยม) ผู้ศึกษาได้ปฏิเสธว่าสิ่งที่เข้ามากับระบบทุนนิยมนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ดีหรือเป็นผลเสียกับชุมชน หากแต่ทุนนิยมนั้นแม้จะนำมาซึ่งความเจริญความทันสมัย (Modernization) ตลอดจนความรู้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี แต่ความเจริญเหล่านั้นมักเป็นความเจริญที่เป็นวัตถุ การให้ความสำคัญกับเงินตราและสิ่งที่เป็นวัตถุส่งผลให้คนในชุมชนต้องต่อสู้แสวงหาเพื่อให้ได้มาซึ่งความเจริญทางวัตถุนั้น คนในชุมชนหลายชุมชนตระหนักดีว่าการที่จะบรรลุในสิ่งซึ่งแสวงหาเหล่านั้นๆ ได้จำเป็นต้องอาศัยการเริ่มต้นที่ตนเอง นั่นคือการทำการผลิตด้วยกาวฟุ้งพาดตนเองก่อนเป็นลำดับแรก คนในชุมชนต้องทำการผลิตเพื่อยังชีพให้ได้ก่อน จากนั้นจึงทำการผลิตในสิ่งที่ถือเป็นความได้เปรียบที่ชุมชนมีอยู่เมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนอื่นผลิตเพื่อขายให้เกิดเป็นวงจรมุ่งธุรกิจขึ้น

นอกเหนือจากแรงกดดันที่มาจากระบบทุนนิยมแล้ว ความล้มเหลวจากการดำเนินนโยบายของรัฐและสถาบันจากภายนอกก็ถือเป็นปัจจัยที่มีส่วนสำคัญต่อการเกิดขึ้นของธุรกิจชุมชนเช่นกัน ผลจากความล้มเหลวของระบบราชการไทยที่ขาดความเข้าใจในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชนบทเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เนื่องจากคนส่วนใหญ่ของประเทศอาศัยอยู่ในเขตชนบท แม้รัฐบาลจะมีนโยบายที่มุ่งให้ชาวบ้านพึ่งพาตนเอง ด้วยการจัดตั้งองค์กรหรือหน่วยงานต่างๆ

เช่นธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ชกส.) ซึ่งถือเป็นเครื่องมือในการเป็นตัวกลางระหว่างภาครัฐและชาวบ้าน ด้วยความหวังว่าจะสามารถแก้ไขปัญหาและช่วยให้เกิดการ พัฒนาได้ แต่ก็มักประสบกับความล้มเหลว เนื่องจากองค์กรหรือหน่วยงานต่างๆที่รัฐจัดตั้งขึ้น นั้นไม่สามารถสนองตอบความต้องการของชาวบ้านได้อย่างแท้จริง นอกจากนี้ผลจากการเข้ามา ของสถาบันจากภายนอกก็มีส่วนทำให้เกิดแรงกดดันขึ้นได้ เนื่องจากในบางครั้งผู้ที่มาจาก สถาบันภายนอกก็มีความคิดมีความเข้าใจในตัวชาวบ้านผิดพลาด การมองว่าชาวบ้านเป็นผู้ไม่รู้ ไม่มีภูมิปัญญาถือเป็นความคิดที่ผิดอย่างที่สุดการนำความรู้โดยเฉพาะความรู้ที่มีลักษณะ สำเร็จรูปเข้าไปให้ชาวบ้านในบางครั้งจึงไม่สามารถช่วยชาวบ้านได้ เพราะแท้ที่จริงแล้วชาวบ้าน นั้นมีวัฒนธรรมการเรียนรู้ทั้งในเรื่องของการใช้ชีวิตการรักษาพยาบาลมานานแล้ว ดังจะเห็นได้ ว่าชาวบ้านนั้นรู้จักที่จะใช้สมุนไพรในการรักษาโรคนานแล้ว ชาวบ้านส่วนหนึ่งตระหนักดีว่า หากไม่ลุกขึ้นต่อสู้กับแรงกดดันทั้งจากภาครัฐและจากกระแสทุนนิยมแล้ว ปัญหาที่เกิดขึ้นไม่ เพียงไม่มีวันหมดไป หากแต่ยังกลับสร้างปัญหาใหม่ๆให้เกิดขึ้นได้ แนวคิดแห่งการพึ่งพาตนเอง (Self Help Concept) จึงเกิดขึ้น ดังเช่นกรณี ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม (วารสารธนาคาร เพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร, 2539:139-146) แห่งหมู่บ้านห้วยหิน ตำบลลาด กระบัง อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทราที่จัดการกับปัญหานี้สินและการตกเป็นเหยื่อ ของระบบธนาคาร ด้วยการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตจากเดิมที่เคยปลูกพืชเดี่ยวซึ่งส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ไปสู่การเกษตรแบบผสมผสาน นอกจากนี้ยังได้เปลี่ยนแปลงระบบการผลิตที่เคยถูกเอารัดเอาเปรียบ เป็นการการจัดการแบบ ธุรกิจชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดผลแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน

แม้แนวทางของการพึ่งพาตนเองจะมีหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดเกษตรกรรม ธรรมชาติ วนเกษตรหรือแนวคิดการเกษตรแบบยั่งยืน เป็นต้น แต่ก็มีเป้าหมายที่คล้ายคลึงกัน มากนั่นคือ การทำให้ชาวบ้านสามารถอยู่รอดได้แม้จะไม่สามารถทำการผลิตได้หรือผลผลิตที่ ผลิตได้นั้นราคาตกต่ำ ซึ่งในการศึกษารังนี้จะได้เลือกทำการศึกษานำทางเลือก ธุรกิจชุมชน เนื่องจากเป็นแนวทางเลือกที่ไม่เพียงมุ่งเน้นให้ชาวบ้านสามารถพึ่งพาตนเองได้เท่านั้น แต่ยังเป็นแนวทางที่มุ่งเน้นในการสร้างธุรกิจให้เกิดขึ้นในชุมชนโดยให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมมากที่สุด เป็นธุรกิจที่เกิดขึ้นโดยชาวบ้านเพื่อชาวบ้าน กล่าวอีกนัยหนึ่งธุรกิจชุมชนนั้นเป็นการต่อสู้กับทุน นิยมหรือธุรกิจขนาดใหญ่ที่เข้ามาในชุมชน เพื่อแสวงหาส่วนเกินทางเศรษฐกิจจากชุมชน สำหรับแนวทางเลือกในการพึ่งตนเองนั้นในที่นี้จะขอแบ่งออกเป็น 3 แนวทางสำคัญได้แก่ (1) แนวทางเลือกเกษตรผสมผสาน (2) แนวทางเลือกธุรกิจชุมชน (3) แนวทางเลือกทฤษฎีใหม่ อย่างไรก็ตามผู้ศึกษาจะได้ข้ามการอธิบายแนวทางเลือกที่ (2) ไปเนื่องจากจะได้อธิบายอย่างละเอียดในบทต่อไป ในส่วนนี้ผู้ศึกษาจะขออธิบายแนวทางเลือกที่ (1) และ (3) เพื่อประกอบใน การศึกษาโดยสังเขปดังนี้

1) แนวทางเลือกเกษตรผสมผสาน (Integrated Farming) แนวทางเลือกนี้เป็นแนวทางเลือกที่มีหลักการที่สำคัญอยู่ที่ เป็นการทำการเกษตรที่มีกิจกรรมการผลิตตั้งแต่ 2 ชนิดขึ้นไป กิจกรรมการผลิตที่ต้องเกี่ยวเนื่องต่อกิจกรรมการผลิตอีกอย่างหนึ่งเป็นวงจรการเกี่ยวเนื่องประโยชน์ ซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับวงจรอาหาร วัสดุ พลังงาน หรืออย่างใดอย่างหนึ่ง และต้องก่อให้เกิดประโยชน์และมีประสิทธิภาพสูงสุดต่อเกษตรกร เกษตรกรรมผสมผสานเป็นระบบการเกษตรที่การปลูกพืชและหรือการเลี้ยงสัตว์หลายชนิดในพื้นที่เดียวกันโดยที่กิจกรรมการผลิตแต่ละชนิดสามารถเกี่ยวเนื่องประโยชน์กันได้อย่างมีประสิทธิภาพ เกษตรกรรมผสมผสานมีการพัฒนามาจากระบบการเกษตรแบบดั้งเดิมหรือเกษตรกรรมพื้นบ้านที่มีการผสมผสานประสพการณ์ผ่านการเปลี่ยนแปลงทางสภาพแวดล้อม สภาพเศรษฐกิจและสังคมของคนรุ่นก่อนมากมายหลายรูปแบบ โดยมีความเชื่อในเบื้องต้นว่าจะเป็นพื้นฐานในการพึ่งพาตนเองของชุมชนท้องถิ่น โดยลดความต้องการจากภายนอก สร้างศักดิ์ศรีจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรม และสามารถพัฒนาองค์กรชุมชนให้มีความเข้มแข็งได้ (สถานการณ์สิ่งแวดล้อมไทยปี 2538 : 70-72)

2) แนวทางเลือกทฤษฎีใหม่ (New Theory) แนวทางเลือกนี้เป็นแนวทางเลือกที่เกิดจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชที่ทรงเห็นว่าชาวบ้านต้องประสบกับปัญหาความยากที่เกิดจากภาวะแห้งแล้งประกอบกับผลผลิตที่ผลิตได้นั้นมีราคาตกต่ำ พระองค์จึงทรงมีพระราชประสงค์ให้ชาวบ้านสามารถอยู่รอดได้ด้วยตนเอง โดยสมมติที่ดินที่ชาวบ้านมีอยู่ทั้งหมดนั้นถือเป็นร้อยละ 100 จากนั้นจึงทำการแบ่งที่ดินออกเป็น 4 ส่วน ตามสูตร 30:30:30:10 หมายความว่าร้อยละ 30 แรกให้จัดเป็นการขุดสระน้ำเก็บไว้ ร้อยละ 30 ที่สองให้จัดไว้เป็นที่ปลูกข้าว ร้อยละ 30 ที่สามให้จัดไว้เป็นที่สำหรับการปลูกพืชผักผลไม้หรือพืชเศรษฐกิจ และในส่วนสุดท้ายร้อยละ 10 นั้นให้จัดไว้สำหรับสร้างบ้านรวมถึงถนน จากแนวคิดดังกล่าวนี้ได้มีการนำไปปฏิบัติใช้ในหลายพื้นที่ ซึ่งพระองค์ทรงให้ข้อคิดว่าสูตรดังกล่าวไม่ใช่สูตรสำเร็จตายตัว หากแต่สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามสภาพพื้นที่ เช่นในพื้นที่บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนืออาจใช้พื้นที่เพื่อการขุดสระเป็นร้อยละที่มากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับภาคใต้ (มูลนิธิชัยพัฒนา ,2538-2539)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

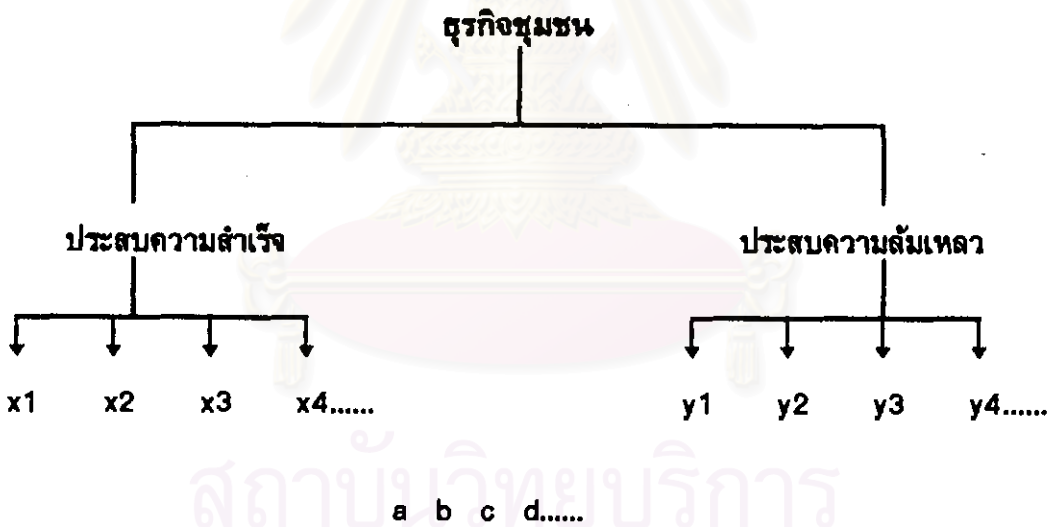
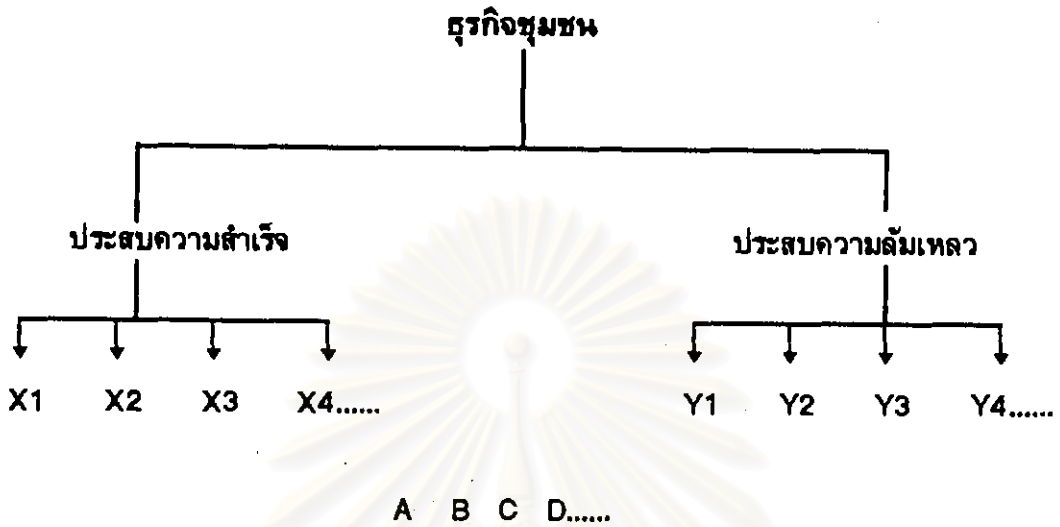
แผนภาพที่ 2.5 แสดงกรอบการวิเคราะห์ขั้นตอนที่ 2

ขั้นตอนที่ 3

ในขั้นตอนที่ 3 นี้เป็นขั้นตอนที่จะได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลวของธุรกิจชุมชนซึ่งถือเป็นหัวใจของการศึกษาในครั้งนี้ โดยในขั้นตอนแรกนั้นจะได้ทำการวิเคราะห์หาปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลวของธุรกิจชุมชนที่เป็นภาพรวม ในที่นี้สมมติให้ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในภาพรวมแทนด้วย $X_1, X_2, X_3, X_4, \dots$ และปัจจัยที่มีผลต่อความล้มเหลวแทนด้วย $Y_1, Y_2, Y_3, Y_4, \dots$ จากนั้นจึงสรุปปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลวในภาพรวมแทนด้วย A, B, C, D, \dots ต่อมาจะได้ทำการวิเคราะห์หาปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลวในภาพย่อย ซึ่งก็คือกรณีศึกษาที่อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร และที่อำเภอด่านสัก จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งในที่นี้ได้สมมติให้ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในภาพย่อยแทนด้วย $x_1, x_2, x_3, x_4, \dots$ และแทนปัจจัยที่มีผลต่อความล้มเหลวในภาพย่อยด้วย $y_1, y_2, y_3, y_4, \dots$ จากนั้นจึงสรุปปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลวในภาพย่อยแทนด้วย a, b, c, d, \dots

แผนภาพที่ 2.6 แสดงกรอบการวิเคราะห์ที่ขั้นตอนที่ 3

ขั้นตอนที่ 4

ในขั้นตอนนี้ถือเป็นขั้นตอนที่เกิดจากการนำปัจจัยที่ได้ในขั้นตอนที่ 3 มาทำการวิเคราะห์เพื่อหาปัจจัยร่วมที่ได้ทั้งในกรณีที่ประสบความสำเร็จ และกรณีที่ประสบความล้มเหลว เมื่อได้ปัจจัยร่วมแล้วจะได้นำเสนอต่อไป โดยเฉพาะกรณีที่ประสบความล้มเหลวนั้นผู้ศึกษาจะได้ให้ข้อเสนอแนะเพื่อให้การนำแนวทางเลือกธุรกิจชุมชนไปใช้นั้นประสบความสำเร็จในโอกาสต่อไป

แผนภาพที่ 2.7 แสดงกรอบการวิเคราะห์ขั้นตอนที่ 4

ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลวในภาพรวม (Macro)

ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลว

ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลวในภาพย่อย (Micro)

ในส่วนของเกณฑ์ (criteria) ที่จะใช้ในการประกอบการพิจารณาว่าการนำแนวทางเลือกธุรกิจชุมชนมาใช้นั้นประสบความสำเร็จหรือไม่ ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการดำเนินธุรกิจชุมชนแต่ละชุมชนหากการดำเนินธุรกิจชุมชนนั้นเป็นไปเพื่อให้สมาชิกมีรายได้เพิ่มขึ้น เกณฑ์ที่จะใช้ประกอบการพิจารณาก็คือรายได้ (Income Criteria) หากการดำเนินธุรกิจชุมชนเป็นไปเพื่อป้องกันการอพยพเข้าไปทำงานในเมืองแล้ว เกณฑ์ที่จะใช้ประกอบการพิจารณาก็คือปริมาณการอพยพย้ายถิ่น (Migration Criteria) อย่างไรก็ตามในงานศึกษานี้จะได้ยึดหลักเกณฑ์ที่สำคัญ 6 เกณฑ์เป็นหลักในการวัดผลการดำเนินงานของธุรกิจชุมชนว่าประสบความสำเร็จหรือไม่ ดังนี้

1) ความสามารถในการระดมทุน ในการวัดหรือพิจารณาว่าการนำแนวทางเลือกธุรกิจชุมชนมาปรับใช้ประสบความสำเร็จหรือไม่นั้นสามารถพิจารณาได้จากความสามารถในการระดมทุนของธุรกิจนับจากที่มีการริเริ่มดำเนินกิจการ การที่จะกล่าวว่าธุรกิจชุมชนนั้นประสบความสำเร็จมิได้หมายความว่าธุรกิจชุมชนนั้นต้องระดมทุนให้ได้เป็นจำนวนเท่าใด แต่การที่จะกล่าวว่าธุรกิจชุมชนนั้นประสบความสำเร็จจะพิจารณาที่ธุรกิจชุมชนนั้นต้องมีพัฒนาการของกระบวนการระดมทุนที่ดีหรือไม่ ในทางตรงข้ามกรณีศึกษาใดก็ตามที่มีความสามารถในการระดมทุนต่ำโอกาสของการเกิดกระบวนการระดมทุนก็จะมีน้อยไปด้วย ทุนที่จะเกิดขึ้นนี้มีผลต่อการดำเนินงานของธุรกิจชุมชนกล่าวคือ ชุมชนใดมีความสามารถในการระดมทุนที่ดีโอกาสที่ชุมชนนั้นจะหันไปพึ่งพิงแหล่งเงินทุนจากภายนอกก็มีน้อย ขณะที่ชุมชนใดมีความสามารถในการระดมทุนต่ำ โอกาสที่ชุมชนนั้นจะต้องหันไปพึ่งพิงแหล่งเงินทุนจากสถาบันการเงินภายนอกก็มีมากขึ้น การพึ่งพิงแหล่งเงินทุนจากสถาบันภายนอกนั้นแม้จะแสดงให้เห็น

ถึงความมีเครดิต (credibility) ของชุมชน แต่เมื่อเปรียบเทียบกับสิ่งที่ชุมชนต้องสูญเสีย อาทิ เช่น ดอกเบี้ย ความไม่เชื่อมั่นของสมาชิกเป็นต้น แล้วจะเห็นได้ว่าการดำเนินกิจกรรมใดๆ โดยใช้แหล่งเงินทุนที่ชุมชนสามารถระดมทุนได้เองนั้นจะก่อให้เกิดผลดีมากกว่าการต้องพึ่งพิงแหล่งเงินทุนจากสถาบันการเงินภายนอก ในส่วนของเกณฑ์ความสามารถในการระดมทุนนี้จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพิจารณาถึงกระบวนการระดมทุนของการดำเนินกิจกรรมธุรกิจชุมชนด้วยว่า รูปแบบการระดมทุนนั้นเป็นอย่างไร มีกระบวนการในการเริ่มต้นอย่างไร และใครมีส่วนร่วมในกระบวนการดังกล่าวมากที่สุดด้วย

2) ความสามารถในการขยายกิจกรรม หลังจากที่มีการดำเนินกิจกรรมของธุรกิจชุมชนได้ดำเนินไปแล้ว ธุรกิจชุมชนใดที่ประสบความสำเร็จจากกิจกรรมย่อมมีความพร้อมที่จะขยายกิจกรรมออกไป ดังเช่นการเริ่มต้นที่กิจกรรม “การออมทรัพย์” เมื่อชุมชนสามารถระดมทุนได้ในระดับหนึ่งแล้ว ชุมชนจะขยายกิจกรรมออกไป มีการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการต่างๆ หรือในกรณีที่เป็นการผลิตสมาชิกจะขยายกิจกรรมการผลิตออกไปดังเช่นกรณี “สหกรณ์การเกษตรทำนาแนว จำกัด” ที่ประสบความสำเร็จจากการเลี้ยงโค-กระบือ ในระยะแรก จากนั้นจึงขยายกิจกรรมออกไปเปิดเบียงชำแหละ และการผลิตลูกชิ้น (มานะ นาคำ, 2539:3-6) ความสามารถในการขยายกิจกรรมนี้สะท้อนให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมของสมาชิกที่มีความเชื่อมั่นในการดำเนินกิจกรรมที่ดำเนินงานอยู่ก่อน ซึ่งความสามารถในการขยายกิจกรรมนี้มีได้หมายความว่าความถึงเฉพาะการขยายกิจกรรมที่เป็นการผลิตแบบครบวงจรเท่านั้น (Vertical Production) แต่ยังหมายความว่าความถึงการผลิตที่เป็นการขยายออกไปทำกิจกรรมการผลิตอื่น (Horizontal Production) ด้วย ชุมชนใดที่ไม่มีความสามารถในการขยายกิจกรรมออกไปเลยนับตั้งแต่มีการดำเนินกิจกรรมแรก หรือขยายออกไปแล้วพบกับความล้มเหลว ชุมชนนั้นก็ถือเป็นชุมชนที่ประสบกับความล้มเหลวจากการดำเนินธุรกิจชุมชน ในทางตรงข้ามชุมชนใดสามารถขยายกิจกรรมออกไปและได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านเป็นอย่างดี มีผลการดำเนินในกิจกรรมต่างๆดี ชุมชนนั้นก็ถือว่าประสบความสำเร็จ

3) รายได้ของสมาชิก ในการพิจารณาว่าธุรกิจชุมชนใดประสบความสำเร็จหรือไม่นั้น รายได้ของสมาชิกถือเป็นเกณฑ์ที่สำคัญในการใช้ประกอบการพิจารณา เนื่องจากหากการเข้าร่วมในกิจกรรมธุรกิจชุมชนสามารถช่วยให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับเดิมก่อนที่ชาวบ้านจะเข้าร่วมในกิจกรรมธุรกิจชุมชนนั้น ถือได้ว่าธุรกิจชุมชนนั้นประสบความสำเร็จ ซึ่งการมีรายได้ที่เพิ่มขึ้นนั้นไม่เพียงแต่จะเป็นการเพิ่มขึ้นตามระยะเวลาของการดำเนินงานของธุรกิจชุมชนเท่านั้น แต่ยังเป็นการเพิ่มขึ้นตามปริมาณกิจกรรมที่เพิ่มขึ้นด้วย การนำเกณฑ์ในเรื่องของรายได้มาใช้ประกอบการพิจารณาผู้ศึกษาต้องการชี้ให้เห็นแนวโน้ม (trend) ของการเพิ่มขึ้นของรายได้จากการเข้าร่วมในกิจกรรมธุรกิจชุมชนเท่านั้น มิได้เป็นการกำหนดตัวเลขของรายได้ว่าควรเป็นเท่าใด

4) ประโยชน์ที่สมาชิกได้รับ เกณฑ์ในข้อนี้แตกต่างจากเกณฑ์ในเรื่องรายได้ของสมาชิก ด้วยเหตุที่ในความหมายของคำว่า “ประโยชน์” ในที่นี้ได้ครอบคลุมไปในเรื่องต่างๆ ที่เป็นไปในทางที่จะเอื้อประโยชน์ให้แก่สมาชิก เป็นสิ่งที่ดีที่สมาชิกจะได้รับจากการเข้าร่วมเป็นสมาชิกในธุรกิจชุมชนนอกเหนือไปจากรายได้ ประโยชน์ที่สมาชิกจะได้รับนี้ได้แก่ สวัสดิการต่างๆ จากกองทุนสวัสดิการ การได้รับดอกเบี้ยจากการฝากเงิน การกู้เงินจากกองทุนหรือกลุ่มออมทรัพย์ในอัตราดอกเบี้ยต่ำ การซื้อสินค้าราคาถูกจากสหกรณ์ร้านค้า รวมถึงโอกาสในการได้รับประโยชน์จากการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ประสบการณ์กับเพื่อนสมาชิกทั้งที่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกันและต่างท้องถิ่น ตลอดจนการจัดฝึกอบรม การทัศนศึกษา เป็นต้น สำหรับการพิจารณาว่าธุรกิจชุมชนใดประสบความสำเร็จ หรือประสบความสำเร็จล้มเหลวจากประโยชน์ที่สมาชิกจะได้รับนี้ สามารถกระทำได้โดยพิจารณาว่าสมาชิกได้รับประโยชน์จากสวัสดิการต่างๆ ริงตามที่กำหนดไว้หรือไม่ หรือการพิจารณาว่าสมาชิกมีโอกาสได้รับดอกเบี้ยจากการฝากเงินหรือไม่ เป็นต้น หากสมาชิกได้รับประโยชน์ตามที่สมาชิกพึงได้รับแล้ว ก็ถือได้ว่าการเข้าร่วมในกิจกรรมธุรกิจชุมชนนี้ประสบความสำเร็จ แต่หากการเข้าร่วมเป็นสมาชิกในธุรกิจชุมชนนั้นสมาชิกไม่เคยได้รับประโยชน์หรือผลตอบแทนใดๆ เลยจากการเข้าร่วมนี้ การดำเนินธุรกิจชุมชนนั้นก็ถือได้ว่าประสบความสำเร็จล้มเหลว

5) ผลการดำเนินงานของธุรกิจชุมชน เกณฑ์ในการพิจารณาข้อนี้เป็นการพิจารณาถึงผลการดำเนินงานของธุรกิจชุมชนในด้านต่างๆ อาทิเช่น ผลกำไร ยอดขาย ต้นทุน สะสม ความสามารถในการให้กู้เงิน สิทธิประโยชน์ที่สมาชิกจะได้รับจากสวัสดิการต่างๆ จำนวนสมาชิก เป็นต้น ซึ่งในการพิจารณาผลการดำเนินงานของธุรกิจชุมชนนี้เป็นการพิจารณาที่ใช้ข้อมูลโดยเริ่มต้นตั้งแต่เริ่มดำเนินกิจกรรมจนถึงปัจจุบัน เพื่อหาแนวโน้มของผลการดำเนินงาน หากผลการดำเนินงานมีแนวโน้มที่ดี การดำเนินธุรกิจชุมชนนั้นก็ถือได้ว่าประสบความสำเร็จ ขณะที่หากการดำเนินธุรกิจชุมชนนั้นมีแนวโน้มที่แย่ลง กล่าวคือผลกำไรลดลง สิทธิประโยชน์ที่เคยได้ลดลง นั้นย่อมแสดงให้เห็นว่าการดำเนินธุรกิจชุมชนนั้นประสบความสำเร็จล้มเหลว

6. การพึ่งตนเองได้ เนื่องจากในการดำเนินกิจกรรมธุรกิจชุมชนนั้นมีหัวใจสำคัญอยู่ที่ การพึ่งพาตนเอง ซึ่งการพึ่งพาตนเองนี้มิได้หมายความว่าเฉพาะเพียงการใช้แรงงานที่มีอยู่ในท้องถิ่นหรือการใช้ปัจจัยการผลิตที่สามารถหาได้ในท้องถิ่นเท่านั้น แต่การพึ่งพาตนเองแท้ที่จริงแล้วเป็นการพึ่งพาตนเองในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านเงินทุน การบริหารจัดการ ทั้งนี้เพื่อให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งในการพัฒนากิจกรรมต่อไป อย่างไรก็ตามการที่จะให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ในทุกด้านนั้นอาจเป็นเรื่องที่กระทำได้ยากในทางปฏิบัติ เนื่องจากโดยธรรมชาติของการนำแนวทางเลือกธุรกิจชุมชนไปปรับใช้นั้นมักเป็นไปด้วยเหตุที่ชุมชนนั้นประสบกับปัญหาต่างๆ อาทิเช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาการไม่สามารถกู้เงินจากสถาบันการเงินในระบบได้ เป็นต้น ประเด็นปัญหาต่างๆ เหล่านี้ล้วนแต่เป็นอุปสรรคในการที่จะทำให้ชาวบ้าน

พึ่งพาตนเองได้ในทุกด้าน แต่กระนั้นผู้ศึกษาก็มีความเห็นว่าหากชาวบ้านมีจิตสำนึกแห่งการพึ่งพาตนเองแล้ว โอกาสที่ชาวบ้านจะพัฒนาชุมชนของตนให้มีความพร้อมในการพึ่งตนเองได้นั้น เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ แต่อาจต้องใช้ระยะเวลา ความพยายามและความอดทนบ้าง ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับจิตใจที่มั่นคงของชาวบ้านและผู้นำชุมชนที่จะช่วยกันสร้างแรงกระตุ้นเตือนให้เกิดขึ้นกับชาวบ้านทุกคนอยู่ตลอดเวลา ยิ่งชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้มากเท่าใดความเป็นไปได้ที่ชุมชนนั้นจะประสบความสำเร็จจากการนำแนวทางเลือกธุรกิจชุมชนไปปรับใช้ก็มีมากขึ้นเท่านั้น

แผนภาพที่ 2.8 แสดงเกณฑ์ที่ใช้ในการพิจารณาว่าชุมชนนั้นประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว จากการนำแนวทางเลือกธุรกิจชุมชนมาปรับใช้

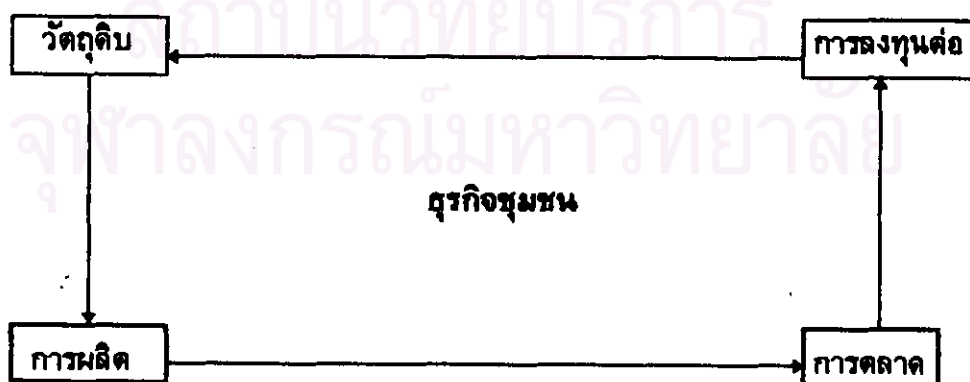

สำหรับวิธีการในการที่จะให้ได้ข้อมูลนั้นจะใช้วิธีการออกแบบสอบถามดังที่ได้กล่าวไว้ใน บทที่ 1 ในหัวข้อวิธีการศึกษา และหัวข้อวิธีการสร้างแบบสอบถาม

ในการศึกษาคั้งนี้ผู้ศึกษาจะได้ศึกษาในกรณีที่มีการดำเนินธุรกิจชุมชนประสบความสำเร็จจากการสะสมทุนด้วยตัวชาวบ้านเองและการคงไว้ซึ่งสิ่งที่เรียกว่าเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ด้วยการเลือกแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์จากการเข้ามาของทุนนิยม โดยเลือกทำการศึกษที่อำเภอ ลานสะกา จังหวัดนครศรีธรรมราช และในอีกกรณีศึกษาหนึ่งนั้นผู้ศึกษาได้เลือกกรณีที่มีการดำเนินธุรกิจชุมชนต้องประสบกับปัญหาในระยะเริ่มต้นแม้จะไม่สามารถกล่าวได้ว่าประสบความสำเร็จล้มเหลว แต่สิ่งที่น่าสนใจก็คือการที่ผู้นำชุมชนได้ระดมทุนจากชาวบ้านไปส่วนหนึ่งแล้วตั้งแต่ปีพ.ศ. 2537 จนถึงปัจจุบันเวลาผ่านมา 3 ปีเกิดอะไรขึ้นกับการดำเนินงานธุรกิจชุมชนที่เงินทุนสะสมที่ได้มาเมื่อ 3 ปีที่แล้วนั้นอยู่ที่ไหน และเหตุใดจึงไม่สามารถดำเนินการต่อไปได้อะไรคืออุปสรรค ประเด็นที่สำคัญก็คือสมาชิกซึ่งก็คือชาวบ้านนั้นมีส่วนร่วมในการรับรู้สิ่งที่เกิดขึ้นมากน้อยเพียงใด และมีการร่วมกันหาทางออกหรือไม่ซึ่งถ้าหากมีทางออกนั้นเป็นอย่างไร การศึกษาในครั้งนี้จะได้ทำการวิเคราะห์ให้เห็นถึงเบื้องหลังแห่งความล้มเหลวนั้นโดยได้เลือกทำการศึกษาที่อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร

ธุรกิจชุมชนเป็นแนวคิดที่มุ่งเน้นให้ชาวบ้านสามารถพึ่งพาตัวเองได้ ด้วยการเลือกทำการผลิตในสิ่งที่ชาวบ้านมีความได้เปรียบโดยเปรียบเทียบในการผลิตสินค้า โดยเริ่มจากการจัดหาวัตถุดิบซึ่งเน้นวัตถุดิบที่สามารถหาได้ในชุมชนเป็นหลักทำการผลิตสินค้า จากนั้นจึงจัดหาตลาดเพื่อจำหน่ายสินค้า ซึ่งในการจัดหาตลาดนั้นมีทั้งกรณีที่ชาวบ้านนำไปขาย และกรณีที่มีผู้ซื้อเข้ามาติดต่อรับซื้อถึงชุมชน สำหรับเงินที่ได้ในส่วนหนึ่งจะได้นำไปเพื่อการขยายกิจการ (ดังแสดงในแผนภาพที่ 2.9)

แผนภาพที่ 2.9 แสดงวงจรการดำเนินธุรกิจชุมชน

กล่าวโดยสรุป ธุรกิจชุมชน เป็นทางเลือกหนึ่งที่มีงอกแก้ปัญหาความยากจนที่เกิดขึ้นในชนบท ด้วยการให้ชาวบ้านเรียนรู้การทำธุรกิจเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของชาวบ้าน และเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนที่อาศัยอยู่ ชาวบ้านจำเป็นต้องลุกขึ้นต่อสู้กับสิ่งที่สอดแทรกเข้ามากับระบบทุนนิยมไม่ว่าจะเป็นค่านิยม ความคิด ความเชื่อ ตลอดจนวัฒนธรรมที่ชาวบ้านเห็นว่าจะทำให้ค่านิยม ความคิด ความเชื่อและวัฒนธรรมที่ชาวบ้านเคยมีอยู่ถูกทำลายไป ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องทำธุรกิจที่เป็นของตนเองขึ้นทั้งนี้ส่วนหนึ่งเพื่อให้บรรลุผลแห่งอำนาจต่อรอง (Bargaining) และอีกส่วนหนึ่งเพื่อโอกาสแห่งชีวิต (Life Chance) ภาพการมองธุรกิจชุมชนในการวิเคราะห์ครั้งนี้แม้จะเห็นว่าการทำธุรกิจชุมชนเป็นการสร้างอำนาจซื้อ (Purchasing Power) ให้แก่คนในชุมชน แต่ประเด็นหลักของการมีอำนาจซื้อนั้นมิได้เป็นการสร้างฐานในการขายสินค้าให้แก่ผู้ผลิตรายใหญ่ที่หันมาพึ่งพาตลาดภายในประเทศ (Internal Market) นอกเหนือไปจากการพึ่งพาตลาดภายนอก (External Market) เท่านั้น หากแต่เป็นการสร้างอำนาจซื้อเพื่อให้นักในชุมชนมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นเป็นอันดับแรก ผู้ศึกษาเชื่อว่าควรวัดโลกตามที่ชาวบ้านสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้จากการพึ่งพาตนเอง และมีมาตรฐานการดำรงชีวิต (Standard of Living) ที่ดีแล้วเหตุการณ์การชุมนุมประท้วงดังเช่นกรณีสมัชชาคนจนก็จะไม่เกิดขึ้น

2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แม้ว่าแนวคิดธุรกิจชุมชนจะมีการนำมาปรับใช้มานานแล้ว แต่งานเขียนที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดดังกล่าวนั้นกลับมีอยู่อย่างค่อนข้างกระจัดกระจาย อย่างไรก็ตามได้มีนักคิด นักวิชาการถ่ายทอดความรู้ตลอดจนประสบการณ์เกี่ยวกับแนวความคิดดังกล่าวไว้อันอาจพอสรุปได้ดังนี้

แนวความคิดธุรกิจชุมชนนี้เกิดขึ้นจากการที่ชุมชนต้องเผชิญกับแรงกดดันจากระบบทุนนิยมที่ผ่านเข้ามาทางเศรษฐกิจ สังคม ชุมชนไม่เพียงต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิต และเทคโนโลยีเท่านั้น หากแต่ยังไม่มีอำนาจในการต่อรองอีกด้วย (วิเชียร แสงโชติ, 2539) ดังนั้นแนวความคิดที่จะให้ชาวบ้านพึ่งพาตนเองจึงเกิดขึ้น ดังจะเห็นได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ที่ให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจชุมชน การให้ชุมชนดำเนินการเพื่อทำธุรกิจชุมชนเกิดขึ้นจากการพัฒนาธุรกิจชุมชนขนาดกลางและขนาดเล็กให้เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ โดยใช้ Clean Technology บวกกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งจะต้องทำการวิเคราะห์ชุมชนและแสวงหา ทั้งนี้ให้เป็นไปในลักษณะของการสร้างสมดุลด้วยกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่เน้นการแบ่งปัน (กาญจนา แก้วเทพ, 2539) โดยเฉพาะในช่วงเริ่มดำเนินการนั้นจำเป็นต้องอย่างยิ่งที่จะต้องยึดหลักการพึ่งตนเอง การมีส่วนร่วมและวัฒนธรรมชุมชน เนื่องจากนักพัฒนา มองว่าสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนคือจุดแข็งหรือความมีศักยภาพที่จะนำไปสู่การพัฒนา (วิเชียร แสงโชติ, 2539)

ในส่วนของรูปแบบในการทำธุรกิจชุมชนนั้น ดิรก สารวดี ได้สรุปไว้ในการสัมมนา (2539) ว่า มีทั้ง (1) การลงทุนโดยนายทุนเอกชนภายนอก ซึ่งในกรณีนี้ชาวบ้านจะทำหน้าที่เป็นเพียงแรงงานในการผลิต (2) การลงทุนโดยร่วมกันลงทุนระหว่างชุมชน โดยมีภาครัฐหรือองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นผู้ให้การสนับสนุน และ(3) เป็นการลงทุนร่วมกันระหว่างองค์กรธุรกิจชุมชนกับธุรกิจชุมชนด้วยกัน โดยในแต่ละรูปแบบนั้นจะแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน ซึ่งองค์ประกอบสำคัญที่จะทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้นั้นต้องประกอบไปด้วย บุคคล ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน และสถาบันต่างๆที่อยู่ในชุมชน โดยในชุมชนนั้นจำเป็นต้องมีแรงจูงใจในการผูกพันเกาะเหนี่ยวกัน อีกทั้งยังต้องมีฐานทรัพยากรที่เพียงพอ และมีการจัดการที่มีอิสระ (สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทย,2533) นอกจากนี้การพัฒนาชุมชนจะต้องมีการพัฒนากิจกรรมโครงสร้างองค์กร ทั้งด้านทรัพยากรบุคคล ด้านเครือข่ายและแนวร่วม ตลอดจนด้านทรัพยากรวัสดุ นั่นคือเน้น หลักการ หลากหลาย แต่สมดุลย์ และมีระบบ (กาญจนา แก้วเทพ,2539) จากการศึกษาของวิเชียร แสงโชติ (วิเชียร แสงโชติ,2539) เกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่า กระบวนการมีส่วนร่วมนั้นเกิดขึ้นตั้งแต่การกำหนดปัญหา การตัดสินใจ และการแก้ปัญหา เพื่อมุ่งเน้นการตอบสนองต่อปัญหาที่เกิดขึ้น

สำหรับปัญหาที่เกิดขึ้นจากการดำเนินธุรกิจชุมชนนั้น มีทั้งจากตัวชาวบ้านเองที่มีพฤติกรรมมรอลอยความช่วยเหลือจากภายนอก การขาดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ การมีผู้นำชุมชนที่ขาดความซื่อสัตย์ จริงจัง และจริงจังในการบริหารงาน บทบาทในการบริหารไม่มีมิติในการสร้างอำนาจต่อรอง นอกจากนี้การที่เครือข่ายการเรียนรู้ขาดความต่อเนื่องและพลัง ไม่มีเป้าหมายร่วมกันที่ชัดเจน และแม้ว่าจะมีเครือข่ายอำนาจในการต่อรอง แต่ก็มักถูกสร้างภาพให้คนทั่วไปเห็นว่ามิถุนกรรมการเมืองสนับสนุน ทำให้ขาดความชอบธรรมในการดำเนินการ อีกทั้งเครือข่ายของอำนาจในการต่อรองไม่ได้รับการต่อต้านจากผู้เสียผลประโยชน์ด้วย (วิเชียร แสงโชติ,2539) ปัญหาการขาดแหล่งเงินทุน ตลอดจนกฎหมายต่างๆก็ล้วนแล้วแต่เป็นอุปสรรคในการดำเนินการธุรกิจชุมชน นอกจากนี้ปัญหาที่เกิดจากการที่บุคคลภายนอก หรือองค์กรต่างๆคิดว่าชาวบ้านไม่มีอะไร ไม่มีภูมิปัญญา ทำให้การแก้ไขเป็นไปแบบ Top-Down Approach ซึ่งไม่สามารถแก้ปัญหาได้ (สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทย,2539)

บำรุง คะโยธา (บำรุง คะโยธา,2539) เชื่อว่าการแก้ปัญหาจะต้องทำในระดับประเทศ โดยการแก้ไขนโยบายรัฐไม่ใช่แก้ในระดับท้องถิ่น การรวมกลุ่มตามประเด็นปัญหาจะสามารถระดมพลังได้มากกว่า ขณะที่ครูสอน รูปสูง มองว่าชาวบ้านต้องรวมตัวกันต่อสู้และยืนด้วยตนเองให้ได้ หลังจากที่หมู่บ้านประสบความสำเร็จแล้วจึงขยายไปสู่หมู่บ้านอื่น ที่สำคัญคือการดึงเอากลไกราชการเข้ามาเป็นพันธมิตร และอาศัยช่องว่างของระบบรัฐเข้าไปนำเอาทรัพยากรของรัฐมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ชาวบ้านอีกท่านหนึ่งคือพ่อผาย สร้อยสระกลางได้ให้ความเห็นว่า ต้องหันมาผลิตเพื่อครอบครัว ที่เหลือจากการผลิตจึงนำมาขายและที่สำคัญคือ ให้ลดกิเลสและอบายมุข

ชานาจึงจะอยู่รอดได้ นอกจากนี้พ่อดายยังได้เน้นการให้ความสำคัญของชุมชนและวัฒนธรรมชุมชน (นลินี ต้นฐานิณย์, 2538) สรุปว่าประสบการณ์ชีวิตที่แตกต่างกันของผู้ในชุมชนนั้นนำไปสู่แนวทางเลือกในการแก้ปัญหาที่แตกต่างกันด้วย การมีผู้นำที่ดีมีความรู้จะมีส่วนช่วยให้การกำหนดนโยบายเป็นไปอย่างชัดเจนรู้จักการวิเคราะห์ปัญหาในภาพรวม นอกจากนี้ต้องมีการจัดการองค์กรที่ดีโดยผู้นำชุมชนไม่เพียงแต่จะต้องมีความรู้แต่ยังต้องมีความตั้งใจจริงด้วยจึงจะทำให้การดำเนินการธุรกิจชุมชนนั้น สามารถตอบสนองต่อความต้องการในการแก้ปัญหาได้อย่างแท้จริง

นอกจากงานเขียนดังกล่าวข้างต้นแล้ว จตุรงค์ บุณยรัตนสุนทร ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบเกษตรกรรมทางเลือกกับเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว : ศึกษากรณีเกษตรกรรมบ้านอุดมพัฒนา อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์” เพื่อเปรียบเทียบว่า เกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมทางเลือกและเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวมีความแตกต่างกันอย่างไร (จตุรงค์ บุณยรัตนสุนทร, 2538) ผลจากการศึกษาพบว่าเกษตรกรของหมู่บ้านอำเภอหนองบัว มีโครงสร้างทางครอบครัวแบบสังคมเกษตรกรรม และได้รับผลกระทบจากสังคมอุตสาหกรรมอย่างหนัก จนคนหนุ่มสาวต้องอพยพไปขายแรงงานในเมือง แม้ว่าหน่วยงานของรัฐได้พยายามเข้าไปกระจายสิทธิการถือครองที่ดิน และพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ รวมทั้งองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้าไปให้ความรู้ค่าปรึกษาแก่เกษตรกร เพื่อให้ปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตจากเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว ที่มีความเสี่ยงด้านราคาและภัยธรรมชาติ มาเป็นเกษตรกรรมทางเลือกในรูปแบบต่างๆที่สามารถสร้างรายได้จากผลผลิตที่หลากหลาย จากงานศึกษาของจตุรงค์แสดงให้เห็นถึงความพยายามของชาวบ้านที่ต้องการทำการผลิตเพื่อพึ่งพาตนเองเป็นหลัก ชาวบ้านเลือกที่จะทำการผลิตพืชหลายชนิดแทนการผลิตพืชเพียงชนิดเดียว จะเห็นได้ว่าชาวบ้านเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาอันเกิดจากความไม่แน่นอนของปริมาณและราคาของผลผลิตได้ด้วยภูมิปัญญาของชาวบ้านเอง เพื่อดำรงไว้ซึ่งความอยู่รอดทั้งต่อตนเองและชุมชน

ผลการศึกษาของจตุรงค์ บุณยรัตนสุนทรฉบับนี้ผู้ศึกษาเห็นว่าจตุรงค์ได้พยายามชี้ให้เห็นถึงแนวทางเลือกหนึ่งของความพยายามในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ด้วยการเน้นให้เกษตรกรหันมาปลูกพืชหลายชนิด ซึ่งประเด็นปัญหาที่จตุรงค์ได้หยิบยกขึ้นมาขึ้นคือปัญหาในเรื่องของการที่สังคมเกษตรกรรมได้รับผลกระทบจากสังคมอุตสาหกรรม กระทั่งก่อให้เกิดปัญหาการอพยพเข้าไปขายแรงงานในเมือง นอกจากนี้งานวิจัยของจตุรงค์ยังได้ชี้ให้เห็นว่าผลจากการทำเกษตรกรรมทางเลือกนั้นสามารถทำให้ความเสี่ยงที่เกษตรกรได้รับลดลงเมื่อเปรียบเทียบกับกรณีที่เกษตรกรทำการเกษตรแบบเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว อย่างไรก็ตามงานวิจัยฉบับนี้เป็นงานวิจัยที่เน้นประเด็นในเรื่องความเสี่ยงที่เกิดจากการปลูกพืชชนิดเดียวเท่านั้น แต่ยังมีได้นำเสนอประเด็นที่ให้เกษตรกรหรือชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดตั้งเป็นกลุ่ม บริษัท หรือองค์กรในรูปแบบใดในอันที่จะเป็นการให้เกษตรกรเหล่านั้นรวมตัวกันต่อสู้กับระบบตลาด ผู้ศึกษาจึงได้

นำเสนอ แนวทางเลือก ธุรกิจชุมชนในงานศึกษาคั้งนี้เพื่อให้เป็นแนวทางเลือกที่นอกจากจะมุ่งแก้ปัญหาให้ชาวบ้านพึ่งพาตนเองได้แล้ว ยังมุ่งหวังให้เป็นแนวทางเลือกที่จะให้ชาวบ้านเกิดการรวมตัวกันทำธุรกิจเพื่อคนในชุมชนด้วย

สำหรับงานเขียนอื่นที่ผู้ศึกษาได้นำมาอ่านเพื่อประกอบในการศึกษานั้น ที่สำคัญได้แก่ งานเขียนของอภิชัย พันธเสน และงานของพิทยา ว่องกุล ในส่วนงานของอภิชัย พันธเสนที่กล่าวถึงแนวคิด ทฤษฎี และภาพรวมของการพัฒนานั้นเป็นงานเขียนที่สะท้อนให้เห็นว่า (อภิชัย พันธเสน, 2539) การเข้ามาลงทุนของต่างชาติในประเทศไทยนั้น ทำให้การบูครีดส่วนเกินเป็นไปโดยง่าย เนื่องจากคนต่างชาตินั้นมีเครื่องมือ เครื่องใช้ตลอดจนเทคโนโลยีที่ก้าวหน้า การผลิตที่เกิดขึ้นเป็นการผลิตที่พึ่งพาปัจจัยทุน (Capital Intensive) เป็นหลักจึงทำให้เกิดปัญหาการว่างงานตามมา ขณะที่ภูมิปัญญาชาวบ้านถูกทำลายไป อย่างไรก็ตามอภิชัยให้ความเห็นว่า การรุกเข้ามาของระบบทุนนิยมที่ก่อให้เกิดการแข่งขันนั้น ไม่ก่อให้เกิดความเลวร้ายเท่ากับทุนนิยมผูกขาด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผูกขาดการดำเนินการทางเศรษฐกิจ การค้าระหว่างประเทศ ตลอดจนกระบวนการสะสมทุน ทั้งนี้อภิชัยได้ยกตัวอย่างกรณีการศึกษาการดูดซับทรัพยากรจากชาวชนบทว่า ชาวชนบทถูกทำลายภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่อง การไร้ซึ่งอำนาจในการต่อรองทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองที่เข้มแข็งทำให้ชาวนาไทยต้องประสบกับปัญหาอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นอภิชัยจึงเห็นควรให้มีการกระจายความสารถในการพัฒนาออกไปยังชนบทให้มากที่สุด การให้มีส่วนร่วมของประชาชนจากล่างไปสูบน เพื่อให้เกิดชีวิตของความเจริญเติบโตให้บรรลุผลแห่งการพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable Development)

นอกจากนี้งานเขียนอีกชิ้นหนึ่งของอภิชัยเรื่อง ความหวัง ทางออก และทางเลือกใหม่นั้น อภิชัยได้เสนอภาพการมองไว้ 8 ประเด็น (อภิชัย พันธเสน, 2539) ได้แก่ (1) ด้านสาธารณสุขมูลฐาน (2) ด้านทรัพยากรป่าไม้ ที่ดิน (3) ด้านการศึกษา (4) ด้านเทคโนโลยี (5) ด้านสถาบันสังคม (6) ด้านองค์กรเศรษฐกิจของเกษตรกร (7) ด้านวัฒนธรรม และ(8) ด้านพุทธเกษตรกรรมและรูปแบบต่างๆ ทั้งนี้อภิชัยได้ทำการวิเคราะห์โดยมองประเด็นต่างๆทั้ง 8 ประเด็นนี้ควบคู่ไปกับแนวทางในการพัฒนาชนบท ซึ่งอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า การแก้ปัญหาให้ได้ผลนั้นสำคัญที่ การให้ประชาชนหรือชาวบ้านมีส่วนร่วมโดยสร้างจิตสำนึกให้ประชาชนมีการ

* สฐี ประศาสน์เศรษฐีได้กล่าวถึงทุนนิยมผูกขาดไว้ในเอกสารการสอนชุดวิชา เศรษฐกิจไทยและเศรษฐกิจเปรียบเทียบ หน่วยที่ 1-7 ว่าเกิดจากการที่ระบบทุนนิยมแข่งขันเสรีได้ก้าวขึ้นสู่จุดยอด การแข่งขันดังกล่าวนำไปสู่การกระจุกตัวและการรวมศูนย์ของทุน เนื่องจากกิจการขนาดเล็กจำนวนมากลดเหลือเพียงกิจการขนาดใหญ่เพียงไม่กี่กลุ่มในระยะแรกๆก็เกิดการกระจุกตัวและรวมศูนย์ของทุนในด้านการค้า การอุตสาหกรรมและการธนาคาร และในที่สุดก็เกิดการรวมศูนย์ของกิจการทั้งสามด้านอยู่ภายใต้กลุ่มบรรษัทขนาดใหญ่ไม่กี่กลุ่มภายใต้การนำของทุนธนาคาร (banking capital) ซึ่งเราเรียกว่า ทุนการเงิน (finance capital) การเติบโตของระบบเงินเชื่อจึงเป็นตัวกำหนดสำคัญในการกำเนิดกลุ่มผูกขาด ในระบบทุนนิยมผูกขาดนี้กลุ่มทุนการเงินจึงมีอิทธิพลในระบบเศรษฐกิจอย่างมาก

รับรู้ที่ถูกต้อง มีความมั่นใจในการเข้าไปร่วมแก้ปัญหาต่างๆ ประการสำคัญคือ การให้ชาวบ้านเรียนรู้จักที่จะพึ่งพาตนเอง โดยเน้นการดำเนินงานแบบ Bottom-up Approach

จากงานเขียนของอภิชัยทั้ง 2 เรื่องนั้นแม้ผู้ศึกษาจะเห็นด้วยในประเด็นที่ว่า การเข้ามาของทุนนิยมนั้นทำให้เกิดการแข่งขัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อการแข่งขันที่ก่อให้เกิดการผูกขาดทางเศรษฐกิจจะทำให้การแสวงหาส่วนเกินจากชาวบ้านเพิ่มมากขึ้น และในประเด็นของการส่งเสริมให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการรับรู้และแก้ไขปัญหา นอกเหนือจากการแก้ไขปัญหาที่มาจากภาครัฐเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามงานเขียนของอภิชัยก็มิได้เสนอแนวทางหรือวิธีการที่มุ่งให้ชาวบ้านเป็นฝ่ายรุกมากกว่าที่จะเป็นฝ่ายตั้งรับ อภิชัยมุ่งเน้นแต่เพียงการให้ประชาชนหรือชาวบ้านมีส่วนร่วมโดยสร้างจิตสำนึกให้ประชาชนมีการรับรู้ที่ถูกต้อง มีความมั่นใจในการเข้าไปแก้ปัญหาเท่านั้น ผู้ศึกษาจึงได้นำเสนอ ธุรกิจชุมชนด้วยความมุ่งหวังให้เป็นทางเลือกหนึ่งในการใช้เป็นยุทธวิธีในการเป็นฝ่ายรุกธุรกิจขนาดกลาง หรือขนาดใหญ่ที่เข้ามากับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

ในส่วนของพิทยา ว่องกุล นั้นได้ทำการศึกษายุทธศาสตร์ชุมชนชาติไทย (พิทยา ว่องกุล, 2539) ว่า เกิดจากการผสมผสานหลักเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมเรื่องทุนเข้ากับหลักการพึ่งพิงกันเป็นห่วงโซ่ชีวิต ชุมชนชาติไทยเป็นการปฏิรูปโครงสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง โดยเน้นที่โครงสร้างส่วนล่างเป็นหลัก พยายามมองว่าแท้ที่จริงแล้ว ชุมชนชาติไทยก็คือประชาชาติไทยรูปแบบหนึ่ง ที่มุ่งเสนอการเสริมสร้างสิทธิขั้นพื้นฐานของชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขและเป็นธรรมมากที่สุด นอกจากนี้ยังจะทำให้สภาพแวดล้อมเกิดมลภาวะน้อยที่สุด ซึ่งเท่ากับเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน นอกจากนี้พิทยายังได้มีการสรุปแนวคิดประการหนึ่งของชุมชนชาติไทยไว้ในเชิงอุปนัยว่า ต้องให้อิสระเสรีภาพแก่ชุมชน ด้วยเหตุว่า หากทุกชุมชนในสังคมไทยมีเสรีภาพในตัวเอง (Self - in - itself) แล้ว ภาพรวมของสังคมไทยจะเป็นสังคมที่มีเสรีภาพ ไม่ไขว่ถูกครอบงำโดยระบบโลกาภิวัตน์ ระบบการผลิตของชุมชนจะเป็นไปโดยมีการควบคุมผลผลิตส่วนเกินได้ ซึ่งสมาชิกจะทราบว่าผลผลิตสินค้าใด ในปริมาณเท่าใด เพื่อให้การผลิตนั้นเพียงพอที่จะตอบสนองความต้องการพื้นฐานก่อน จากนั้นที่เหลือจึงจะผลิตเพื่อขายต่อไป แนวทางในการสร้างทุนของชุมชนนั้นพิทยามองว่า จะต้องเริ่มต้นที่ทุนปัจเจกชนในครัวเรือนก่อน เพื่อที่จะนำไปสู่ “วงจรกิจชุมชน” ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะอาศัยกลุ่มออมทรัพย์ หรือธนาคารหมู่บ้าน เป็นพื้นฐานในการเริ่มต้นสะสมทุน เมื่อมีทุนก็เท่ากับเป็นการสร้างหลักประกันความมั่นคงในชีวิต ทำให้ชาวบ้านมีพลังต่อรองกับนายทุน แต่เนื่องจากการพัฒนานั้นส่วนหนึ่งเป็นการพัฒนาที่มาจากภาครัฐ หรือจากหน่วยงานราชการ ซึ่งกำหนดขึ้นจากแผนระดับบนลงสู่ระดับล่าง (จากโครงสร้างทางการเมือง นักการเมืองและข้าราชการ ลงสู่โครงสร้างชุมชน) ปัญหาการพัฒนาของชุมชนจึงเกิดขึ้นแบบอ่อนแอไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร ดังนั้นรัฐจึงควรทำอย่างรอบคอบ

ด้วยการศึกษาจนเข้าใจถึงวัฒนธรรมชุมชน และเคารพในภูมิปัญญาชาวบ้านโดยร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชาวบ้าน เพื่อให้เกิดเป็นประโยชน์แก่ชุมชนต่อไป

นอกจากงานของอภิชาติ พันทเสน และพิทยา ว่องกุลแล้ว สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยได้ทำการสำรวจสถานะความรู้เกี่ยวกับธุรกิจชุมชนไว้ โดยยกแนวคิดธุรกิจขนาดย่อมขึ้นมาเปรียบเทียบ (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539) ซึ่งมีทั้งในส่วนที่เป็นข้อเหมือนและข้อแตกต่าง ในส่วนที่เป็นข้อเหมือนระหว่างธุรกิจชุมชนและธุรกิจขนาดย่อมนั้นได้แก่ ด้านขนาดของกิจการ ด้านวัตถุดิบ ด้านการตลาด การเงิน รวมถึงด้านเทคโนโลยี ขณะที่ข้อแตกต่างที่เกิดขึ้นได้แก่ ลักษณะการเป็นเจ้าของ ขนาดของเงินลงทุน การบริหารจัดการ จำนวนแรงงานที่ใช้ในการประกอบกิจการ ตลอดจนผลตอบแทนที่ได้รับ กล่าวโดยสรุปผลจากการสำรวจนั้น ธุรกิจชุมชนเป็นการประกอบการโดยกลุ่ม หรือองค์กรชุมชนร่วมเป็นเจ้าของร่วมกันดำเนินกิจการ และร่วมรับผลประโยชน์จากการดำเนินงานนั้น ธุรกิจชุมชนเน้นให้คนในชุมชนเข้าร่วมในการบริหารจัดการ มีการแบ่งอำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบ ทั้งนี้ประเด็นที่สำคัญที่สุดก็คือการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติแล้วอาจมีบุคคลภายนอกเข้าร่วมด้วยได้ ไม่ว่าจะเป็นบุคคลที่มาจากภาครัฐ สถาบันพัฒนาองค์กรเอกชน นักวิชาการ นอกจากนี้ยังมีการยกตัวอย่างในหลายกรณีดังเช่นกรณีของ บริษัท บาจ่า จำกัด(มหาชน) ที่สนับสนุนการค้าเงินธุรกิจชุมชนผ่านระบบสหกรณ์ หรือในกรณีกลุ่มพรรณไม้ที่มีการสร้างผู้นำโดยแบ่งกลุ่มแม่บ้านออกไปเป็นคุ้มหรือกลุ่มย่อย เพื่อกระจายความรับผิดชอบ เป็นต้น

ประเด็นที่มีการรายงานไว้ที่สำคัญอื่นๆในการวิจัยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยนี้ได้แก่ ผลตอบแทนและการแบ่งปันผลประโยชน์ บทบาทของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ปัญหาที่เกิดจากการดำเนินงาน ตลอดจนปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลว อันอาจสรุปได้ว่าหลังจากที่มีการดำเนินการธุรกิจชุมชนไปแล้วนั้น ผลตอบแทนที่ได้รับจะมีการจัดสรรไปสู่สมาชิกในรูปของเงินปันผล และนำไปขยายกิจการ รวมทั้งนำไปดำเนินกิจกรรมที่ถือเป็นสาธารณประโยชน์ ซึ่งปัญหาที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานที่สำคัญได้แก่ ปัญหาที่เกิดจากการผลิต การตลาด การขาดบุคคลากรที่มีความรู้ ความสามารถ ปัญหาด้านการเงิน ด้านสิทธิบัตร และปัญหาในเรื่องของการขาดความจริงจังในการแก้ไขปัญหา โดยในรายงานฉบับนี้ได้เสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหาไว้ทั้งที่เป็นการแก้ไขที่มาจากตัวชาวบ้านในชุมชนเอง และจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิเช่น การเพิ่มศักยภาพของคนในชุมชน การสนับสนุนมาตรการทางด้านภาษี ด้านเงินทุน เป็นต้น สำหรับปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลวนั้นจากรายงานพบว่ามีประเด็นคล้ายคลึงกันได้แก่ การขาดแคลนวัตถุดิบ การไม่มีตลาดรองรับที่แน่นอน การที่เงินทุนและสินเชื่อมีจำกัด การขาดแคลนแรงงาน และการขาดการประสานร่วมมือกันอย่างแท้จริง เป็นต้น

กนกศักดิ์ และกาญจนา แก้วเทพ ได้ทำการวิจัยถึงศักยภาพในการพัฒนาของชนบท ในเรื่องของการพึ่งตนเอง (กนกศักดิ์ แก้วเทพ และกาญจนา แก้วเทพ, 2530) ด้วยการตั้งคำถามว่าบรรดาโครงการพัฒนาต่างๆที่ลงไปสู่ชนบทนั้น ได้ช่วยให้ชาวบ้านพัฒนาศักยภาพในการพึ่งตนเองมากน้อยเพียงใดอย่างไร เนื่องจากเห็นว่าคนมีศักยภาพ (potential) ในการช่วยตนเอง แต่มีอุปสรรคบางประการมาขัดขวางได้แก่เงื่อนไขภายในเช่น ความคิดของคนจนที่มีต่อตนเอง และเงื่อนไขภายนอกเช่นการกีดกันเงินในอัตราดอกเบี้ยสูง ดังนั้นเป้าหมายสำคัญจึงอยู่ที่การปลดปล่อยทั้งแนวคิดเก่าๆ และเงื่อนไขเดิมให้ได้โดยการผ่านกิจกรรมและการพิจารณาไตร่ตรองจากกิจกรรมนั้น (action-reflection process) ทั้งในส่วนขององค์กรพัฒนาเอกชนและส่วนที่ร่วมกับชาวบ้าน สำหรับวิธีที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้กนกศักดิ์และกาญจนาใช้วิธีการแบบปฏิบัติการ (action research) มีการรวบรวมประสบการณ์จริงจากการปฏิบัติในภาคสนาม (local knowledge) จากการสัมภาษณ์แบบมีส่วนร่วม (participation) มาประสานกันระเบียบวิธีการวิจัย (research process) การวิจัยครั้งนี้ได้ทำการศึกษา 2 กรณีคือกรณี ศูนย์สังคมพัฒนาสังฆมณฑลอุบลราชธานีที่ “บ้านอีสาน” อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ และ ศูนย์สังคมพัฒนาสังฆมณฑลเชียงใหม่ที่ “บ้านเหนือ” อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ผลจากการศึกษาพบว่า “บ้านอีสาน” มีลักษณะเด่นกว่าในแง่ที่ว่าสมาชิกมีส่วนร่วมสูง มีการประเมินที่เป็นระบบ และมีความสามัคคีพร้อมเพรียงภายในสูงมาก ส่งผลให้มีอำนาจในการต่อรองกับภายนอกสูงมาก ขณะที่ “บ้านเหนือ” นั้นชาวบ้านมีลักษณะการพึ่งตนเองสูงมาก การวิเริ่มสร้างสรรค์ต่างๆมาจากชาวบ้านเป็นส่วนใหญ่ ในส่วนของรูปแบบการจัดองค์กรมีลักษณะเป็นกลุ่มย่อยๆ ทุกคนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและรับผิดชอบร่วมกัน การแพร่กระจายข้อมูลเป็นไปอย่างทั่วถึง นอกจากนี้ยังมีระบบการควบคุมดีมากไม่มีปัญหาการคอร์รัปชัน ทำให้ “บ้านอีสาน” และ “บ้านเหนือ” ประสบความสำเร็จ กิจกรรมที่ศูนย์ได้ทำไปนั้นยึดหลักการที่สำคัญคือการถือเอา ชาวบ้าน เป็นหลักแล้วจึงค่อยๆเปลี่ยนแปลงสภาพจากการที่ชาวบ้านช่วยเหลือพึ่งตนเองได้น้อยหรือเกือบไม่ได้เลยของชาวบ้านมาสู่สภาวะที่ชาวบ้านสามารถพึ่งพาตนเองได้ ศูนย์ได้เรียนรู้ว่าการนำความรู้ต่างๆไปให้ชาวบ้านโดยมองว่าชาวบ้านเป็นผู้ไม่รู้ นั้นเป็นความคิดที่ผิดพลาด เนื่องจากชาวบ้านสามารถช่วยเหลือพึ่งพาตนเองได้ในเรื่องปัจจัยสี่ ชาวบ้านมีความเป็นอิสระทางการเงินในระดับหนึ่ง (financial autonomy) และมีรายได้เพียงพอที่จะนำส่วนเกินนั้นไปขยายสู่กิจกรรมเศรษฐกิจอื่นๆ

เอนก นาคะบุตร(เอนก นาคะบุตร, 2534:22-27) ได้เขียนถึงบทเรียนของภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านเกิดจากการสะสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน มีความต่อเนื่องเชื่อมโยงกัน ในช่วง 5 ปีที่ผ่านมาได้เกิดขบวนการปัญญาชน ชนชั้นกลางที่ตื่นตัวไปทำงานในชนบท ความพยายามของกลุ่มชนเหล่านี้ได้เข้าไปเชื่อมโยงกับผู้นำปัญญาชาวบ้าน นักเทคโนโลยีวิทยาพื้นบ้านต่างๆ เช่น พระ กฤษ เป็นต้น กระแสภูมิปัญญาชาวบ้านเริ่มมีความสำคัญมากขึ้นโดยเฉพาะต่อการพึ่งตนเองด้วยการนำเอาศาสนาเป็นหัวใจของการพัฒนาคนและหมู่

บ้าน มีการปฏิรูปโครงสร้างที่สำคัญๆ โดยเน้นการหันมาทำการผลิตแบบครบวงจรที่เกื้อกูลกัน ซึ่งสามารถลดต้นทุนในการผลิตและลดการพึ่งพิงระบบตลาดได้ พร้อมกันนี้ยังเสนอให้เปลี่ยนเป้าหมายเพื่อขายมาเป็นเพื่อความสุขสงบของชีวิต ทั้งนี้เพื่อผลแห่งการพัฒนาต่อไปในอนาคต

สถาบันวิทย์บริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย